

Botos Katalin:

Létezik-e keresztény közgazdaságtan?

Jómagam közgazdász vagyok, és a közgazdaságtant fontos tudománynak tartom. Társadalomtudománynak, ami azt is jelenti, hogy *nem természettudománynak*. Tehát nem lehet azt mondani rá, hogy ebben olyan törvények vannak, mint amilyenek a természettudományban. Itt a 2x2 néha 5, mert emberek döntenek, és az emberek motivációjában nagyon sok érzelmi és egyéb befolyás is van, amely a racionális döntést sokszor egészen kifordítja a sarkából. Mondok egy példát: A társadalomtudomány megállapítja, hogy az emberek egy szükségletpiramis szerint építik fel az életüket. Mindig először az elemi szükségleteket elégítik ki, és utána a többit. Ezt hívják Maslow-piramisnak. Ugye, a piramis csúcsán vannak az abszolút „szórakozások”, legalul meg van nyilván az, hogy enni kell, lakni kell stb., vagyis a valóban elemi szükségletek. Most nézzünk körül a társadalomban! Hányszor látunk olyan embereket, akiknek elemi szükségleteik nincsenek kielégítve; putriban laknak, de ott mégis van televízió; a kezükben ott van a mobiltelefon; nincs lakásuk, de mégis megveszik az autót? Tehát összevissza keveredik a dolgoknak a hierarchiája, mert mást tart fontosabbnak, mint azt a „hivatalos” logika tanácsolná. Nem érdekl, hogy egy kis ágyon alszik meg a szülei lakásának egy sarkában, de legyen egy bombázó autója, és azzal a csajoknak tegye magát, neki az fontosabb. Pedig esetleg az autóra, motorra költött pénzekből már megalapozhatott volna egy szolid, saját otthon...Tehát a közgazdasági racionalitás és az emberek gondolkodásmódja nem mindig esik egybe; de nagyobb tömegben, és hosszabb időszak átlagában mégis igaz. Ezért úgy mondjuk, hogy a közgazdaságtan törvényei *sztochasztikus törvények*, tehát csak általánosságban és átlagban érvényesülnek, nem minden egyes esetben. Régen rossz lenne, ha egy repülőgép esetében úgy gondolnánk, hogy a fizika törvényei *csak úgy* általában érvényesülnek: *talán* nem esik le a repülőgép. A természettudományban abszolút biztos törvényekre van szükségünk. (Baleset természetesen ott is lehet, de nem a természeti törvény érvényesülése, hanem éppen megsértése miatt!) A társadalomtudomány azonban más tudomány. *De azért tudomány!* Mert bizony, azok a szempontok, amelyeket megfogalmaz a közgazdaságtan, létező valóságok. Nem lehet nem figyelembe venni őket. Még hogy nem lehet! Nagyon is figyelembe veszik! Hiszen lám, pontosan az emberek érzésvilágára alapoz a reklám. Tehát arra, hogy a vevő nem feltétlenül racionálisan dönt. Egészen köznapi példát mondjak: nagyon sokszor látjuk, hogy az emberekkel szinte bebetetik azokat a mondatokat, gondolatokat, amelyeknek alapján úgy érzik, hogy nekik valamit meg kell venniük, hogy valamire feltétlenül szükségük van. Nincs, nem is volt rá szükségük, de beléjük beszél. Ezután úgy gondolják, hogy ez a divat, ez a módi, nem nézek ki jól, ha nem így nézek ki. Ha nem ilyen illatom van, ha nem ilyen sampont használok, akkor én nem illeszkedem be a társadalomba. Ez mutatja, hogy mennyire befolyásolható az emberek gazdasági döntése. De azért általában annyira nem, hogy lemondjon a betevő falatról! Nyilván senki nem szabad annyira a döntéseiben, hogy azt mondja: *ennyi pénzért én egyáltalán nem dolgozom*. Ezt *csak akkor mondhatja, ha valaki más eltartja*, tehát, ha van valami más forrása a megélhetésének. Bocsánat, akkor viszont ne keverjük össze, s ne mondjuk azt, hogy az egy általános érvényű munkapiaci törvény, hogy az emberek döntenek arról, hogy mennyi pénzért hajlandók dolgozni. Ha nem akarnak, akkor – úgymond –, önkéntes munkanélküliségbe vonulnak. A közgazdaságtudomány fő irányzata ezt ugyanis így tanítja. Szerinte vannak bérek, amelyekért az emberek munkába állnak. Viszont az alatt a bér alatt – ha nagyon alacsony a bér –, akkor azt mondják, hogy ezért nekik nem éri meg dolgozni. Mai napig nem értem, hogy a közgazdaságtudomány nagyjai vajon ezt hogyan gondolhatták komolyan? Hiszen nyilvánvaló, hogy ezt *csak akkor* teheti meg valaki, ha más forrásból megvan a megélhetése. Nem lehet azonban a munkagazdaságtan alapja az önkéntes munkanélküliség. Törvény az, amit a közgazdaságtudomány megfogalmaz; de csak meghatározott feltételrendszerben az! *Általában* igaz ez a leszűkítés mindenfajta jelző nélküli közgazdaságtudományra. De hát én itt most a *keresztény közgazdaságtudományról* szeretnék beszélni. Vajon arra igaz-e? *Van egyáltalán ilyen, hogy keresztény közgazdaságtan?*

Van is, meg nincs is. Éppen úgy, ahogy azt Pilinszky állapította meg a keresztény irodalomról. Úgy vélte, ha van irodalom, és azt egy keresztény ember műveli, akkor az keresztény irodalom lesz. Ha az eszmerendszerét, a szimbólumrendszerét át- meg átszövi a hitvilágunkból vett motívum, ha az orientációja, az irányultsága olyan, amelyet egy keresztény ember joggal elfogadhat, magáénak vallhat, akkor az keresztény irodalom lesz. Még senkinek a műve nem lett attól keresztény irodalom, hogy kiírta rá, hogy „én vagyok a keresztény költő”. Isten mentsen, bármilyen területen az olyan emberektől, akik címkézéssel akarják magukat minőségre felhozni. A minőségnek magáért kell beszélnie. Ugyanígy a közgazdaság-tudománynál is. Lehet Pilinszky keresztény költő, de Pilinszky nagy költő. Pilinszkyt hála Istennek mindenütt tanítják a magyar irodalomban, mert akkora egyéniség. Nemes Nagy Ágnes ugyancsak nagy költő, de keresztény költő. Babits Mihály keresztény költő volt, de hát Babits nélkül nem is beszélhetnénk szinte a Nyugat irodalmáról. A minősége megkérdőjelezhetetlen. Ugyanígy vagyunk a közgazdaság-tudománnyal is. A jó közgazdaság-tudomány minden feltételt figyelembe vesz, legyünk nyugodtak. A keresztény közgazdaság-tudomány – igazi tudomány! A mi dolgunk az – és nem is kevés! – hogy amikor az elmélet azt állítja, miszerint a gazdaságban nincsenek morális elvek, és a gazdaság törvényszerűségénél ilyen keresni nem lehet, felhívjuk a figyelmet, hogy ez *tévút, zsákutca*. Innen bizony vissza kell fordulnia a gondolkodásnak, ha ebbe az irányba indult el. Hosszú évtizedek munkája van ezek mögött a kijelentések mögött. Tényleg nem tegnap találtam ki. Az egyik legfontosabb alapja a fenti állításomnak, hogy mindenki Adam Smith „A nemzetek gazdagsága” c. munkáját tekinti a közgazdaságtudomány kiindulópontjául. Azt mondják, hogy itt válik el a közgazdaságtan a korábbi évszázadok moralizálásától, az etika tudományától. Itt válik a morálteológiából közgazdaság-tudomány. Adam Smith munkája azt húzta alá, hogy az emberek nyugodtan követhetik az érdekeiket, mert az érdekeik követése *más emberek érdekeinek a szolgálatát fogja jelenteni*. Egy szabadon alakuló piaczgazdaságban, ahol nincs korlátozva a piacra lépés, és az emberek egyformán tájékozottak a dolgokról, ott, ha valaki egy szükségletet ki akar elégíteni, csak akkor teheti, ha ilyen szükséglet valóban létezik, s ez esetben helyes, ha kielégíti. Ekkor, ha ezzel profitra tesz szert, az egyáltalán nem baj, mert az igazságos árat – amióta csak keresztény morálfilozófia van – mindig is elfogadták a keresztény gondolkodók, így Aquinói Szent Tamás is. Tehát a kereslet és kínálat azt mondja, hogy nekem ennyiért kell, én meg ennyiért eladom, akkor ez egy igazságos ár lesz. Ha profitot, nyereséget tartalmaz, nem baj. De mit is mondtam az előbb? Egy csomó feltételt. Akkor, ha szabad a piacra való belépés, és nemcsak egy ember kínálja ezt a terméket. Mert akkor az diktálni fogja az árat, és akkor, ha tetszik, ha nem, nem tudok mástól venni. Tehát az kell, hogy én választhassak, lehessenek a piacon más eladók. Azt mondtam, hogy ha kellően informált, ha tud arról, hogy van ilyen, ha nem tudja, és megtartja a monopóliumot magának, ugye? Akkor mi van? Sokat beszélgetünk napjainkban devizahitelekről. Én nem akarok belemenni ebbe a problémába most, csak mondom, hogy egyoldalú, aszimmetrikus, tehát nem egyenlő informáltságuk volt itt is a feleknek. Egy bank sokkal többet tudott a hitel kockázatairól, mint maga az ügyfél, és ezt bizony valóban nem közölte az ügyféllel. Ha közölte, akkor olyan apró betűvel, hogy szegény meg se értette. Tehát tulajdonképpen igen, a felelősség nagyobb mértékben terheli itt a vevőt, mint az eladót, mert az is tény, hogy senki sem kényszerített valakit arra, hogy devizahitelt vegyen fel. De az aszimmetrikus információ miatt nem mondhatjuk mégse, hogy szabad volt az üzlet; mert egyik többet tudott arról, hogy ennek mi a veszélye, mint a másik. Ebből tehát csak azt akarom leszűrni, hogy a közgazdaságtudományban meghatározott feltételek mellett áll fenn az, hogy ha én követem az érdekemet, akkor nem sértem más érdekét. Ha követem az érdekemet, akkor szolgálom tulajdonképpen más embertársamnak a szükségletét, s mivel ő választhat, hogy tőlem vesz, vagy mástól – ha tőlem vesz, akkor direkt jó, hogy én ezzel neki a szükségleteit kielégítettem. Ha én ezzel profitot szereztem, akkor az nekem hasznom, de nem bűn. Profitot szerezni nem bűn. Ezt az elméletet hívják *a láthatatlan kéz* elméletének. A láthatatlan kéz *az emberi érdek*, amely a világot irányítja. Ezt már József Attila egy kicsit keserűbb szájizzal így fogalmazta, hogy

*„Családunkban a jó a jövevény.
Az érdek, mint a gazda, úgy igazgat,*

*ezt érte rég, de ostobán, ki gazdag
s ma már sejteti kezdi sok szegény.*" (Emberek)

Tehát az érdek, mint a gazda, úgy igazgat. József Attila ostobának nevezi a gazdagot, hiszen nem látja, hová fog vezetni a szegények kizsákmányolása. De van ennek „polgáribb” olvasata is. Az érdek nem olyan felhőtlenül sima, mint ahogy ezt az Adam Smith-i értelmezés jelenti. Sokszor olyan szükségletet keltenek fel benned, ami nem is volt, ami nem is az elsőrangú szükségleteid közé tartozik. Olyan divatkampányt, reklámkampányt vezetnek be, ami mellett szégyelled magad, és rosszul érzed magad, ha ezt nem követed, és egyszerűen tulajdonképpen lelki belsődből kényszerítenek arra, hogy valamit cselekedj. Sokszor eladósodás árán is. De hát ez is presszió! Talán a kedves hallgatók is hallottak olyasmiről, hogy a reklámoknak egy fajtáját nagyon szigorúan betiltották. Azt nem tudom, mennyire tudják ellenőrizni, – hozzáértő szakemberek biztos jobban tudják ezt a technika területén –, hogy olyan reklámokkal, amelyeket olyan gyorsan vágta be a képi reklámokba, hogy látni nem lehetett, de mégis, a tudat érzékelt, s azokkal sugalltak bizonyos vásárlási kényszereket. Tehát nem is vetted észre, amikor a képet nézted, amikor ez hangzik el mögötte, hogy: vedd, vedd, vedd! És ezeket most már szigorúan tiltják. Magad észre se veszed, hogy manipulálva vagy. Van, amikor ez nem ennyire rejtett, tulajdonképpen látható, érzékelhető is, mégse tudod kivonni magad alóla. Sokszor látom a saját unokáimon, hogy milyen cuccokban hajlandók csak iskolába elmenni. Hiába mondom: „de drága gyermekem, ez a nadrág tökéletes”, ha most nem az a divat, akkor ő kilóg a sorból, és kényelmetlenül érzi magát az egyébként kényelmes nadrágban. Tehát az a haszonérték, ami a ruhadarabnak az értéke lenne, hogy véd az időjárás viszontagságaitól, már mit se számít. Sőt: az a divat, ha szakadt, rongyos! „Hideg ellen a párdúcőr is védene, mégse abban járunk” - mondják a gyerekek. Nagy hatása van tehát a befolyásolásnak. Ezért nem mondhatjuk azt, hogy minden döntésünk teljesen szabad. Semmilyen körülmények között nem mondhatjuk ezt! Ez az *első számú kritika*. A *második*: azzal az Adam Smith-i felfogással szemben áll fenn, hogy „Csak kövesd nyugodtan egyéni érdekedet, ezzel közérdeket szolgálj!” Igen ám, csak mindazok, akik ezt mondják, elfelejtik, hogy Adam Smith írt egy másik művet, aminek az a címe, hogy „Vizsgálódások az emberi morál területén”. Ez a könyv hét évvel korábban jelent meg, mint a „Nemzetek gazdagsága”. Olvastam az interneten ennek egy részletét, amely világosan – ahogy latinul mondják: *expressis verbis* (nyílt szavakkal) – kimondja, hogy mit tételez fel a szerző. Azt, hogy az emberekben az adásvétel egy olyan ősi ösztön, amely kezdettől fogva bennük van. Ennek értelmében az, hogy cserélünk, hogy *barterezünk*, szinte velünk született. Hogy három balta 7=két zsák búza. Ez a csere-ösztön az emberben elemi ösztön, hiszen az életben maradáshoz már az ősebernél is szükség volt rá. Ki-ki amihez ért, csinálja, s majd kicserélik. A munkamegosztás és a csere – emberi ösztön. Ugyanilyen ösztönük azonban a hordában az embereknek, hogy akar eredményt, akar előbbre jutni, *de nem azon az áron*, hogy a fajtársát, a hordatársát agyontapossa. Hát, ha így van, akkor elfogadhatjuk az Adam Smith-i munkamegosztást, és a láthatatlan kéz elméletét. *Ha igaz lenne az*, hogy azok, akik a piacra kilépnek, mindenütt tiszteletben tartják a partner érdekeit, és nem akarják a földbe döngölni a társaikat, ha betartanák a morális normákat az üzletben, akkor valóban nyugodtan követhetnénk az érdekeinket. Hát kérem, *itt van a keresztény szemlélet a közgazdaságtanban*. Minden alkalommal, amikor hallgatóimnak elemi szinten tanítottam az egyetemen a „Bevezetés a közgazdaságtanba” című tárgyat, mindig elmondtam: „fiatal kollégáim – közgazdászok, jogászok, mérnökök, (mert tanítottam az ELTE-n is, fizikusokat, matematikusokat, kémikusokat is annak idején) –, önöknek az a dolguk, hogy az értelmiségbe kerülve minél előrébb jussanak. Legyenek vezető állásúak, keressenek sokat, legyenek módos emberek, legyenek gazdag emberek! – *de nem minden áron...*”

A tudomány a maga szűk közgazdaság-tudományi területén felismerte, hogy az olyan gazdasági rendszerek, amelyek nem alapulnak szilárd morális háttéren, rengeteg ellenőrzést igényelnek. Tehát, ha egy normális társadalomvezetés van, amely felfogja, hogy érdeke az embereket morálra, erkölcsre nevelni az óvodától az egyetemig, megérti, hogy az erkölcsi képzés fontos. Minél szilárdabb *erkölcsi* alapokon álló emberek tanulják meg a *szakmai* dolgokat, annál gazdaságosabb lesz a működés. Ez a kettő természetesen nem azonos. Nem elég az embernek roppant erkölcsösnek lenni, ha ügyetlen a munkájában. De ha ügyes a munkájában és erkölcsös,

az ideális! Ha tisztességesen dolgozik, nem kell minden munkapad mellé egy ellenőrt állítani. Ha becsületesen dolgozik, és nem lopja meg a céget, nem tartja vissza a teljesítményét, és nem károsítja meg a munkáltatóját, az a munkaadónak is jó. Ha nem erre alapozunk, akkor sajnos, az ellenőrzés sok pénzbe fog kerülni. Drágább lesz a munkáltatónak, mintha egy erkölcsös embert alkalmazna. Érdemes tehát ezért a tőketulajdonosoknak is megérteni, hogy hozzájárulásuk az oktatásügyhöz nemcsak a szakmai kiképzés területén fontos, hanem már az erkölcsi alapok lerakásánál is. És ezért nem lehet kizárólag a munkaerőpiacra képezni az oktatásügyben az embereket. Nem lehet azt mondani, hogy én megtanítok valakit jól esztergálni, megtanítok valakit jól az információtechnikára; a többi nem az én dolgom. Nem lehet csak azt mondani, hogy valaki legyen jó asztalos, lakatos, pék, hanem az is kell, hogy biztos legyen abban, hogy vevőként engem nem csap be, nem csal meg, nem hamis adalékanyagokat tesz bele a tésztába, nem trehányul csinálta meg a munkáját. Mindenhol visszaüt gazdaságilag, ami nem erkölcsös munka. Vagy úgy, hogy az ellenőrzésnek kell szigorúbbnak lennie, vagy a többszörösen megcsinált munka költsége végül is nagyobb, mint a becsületesen megcsinált munkáé. Ezért a tőketulajdonosoknak is, és a fogyasztóknak is, minden embernek, meg kell értenie, hogy olyan területeken is áldoznia kell anyagiakat, amelyeknél hirtelen még nem látja, hogy ennek a közvetlen haszna számára mi lesz. Ezért teljes mértékben *nem értek egyet* – mint keresztény közgazdász – azzal a szemlélettel, hogy mi csak a munkaerőpiacra „termelünk” iskoláinkban embereket. Széleskörűen képzett, művelt, kulturált, és erkölcsi tanításban, tehát *nevelésben is részesülő* fiatalokat kell kibocsátani, minden területen. Úgy, hogy a nevelő adott esetben akár az irodalmi alkotások, történelmi példák során mutatja be azokat a követendő erkölcsi példákat, amelyek kialakítják a megfelelő tulajdonságot abban a fiatalban, aki majd egy esztergapad mellett becsületesen fog esztergálni. Ezt nem lehet csak szakképzéssel megoldani. Nem lehet azt sem mondani, hogy a szakmák közül csak a mérnökember a fontos, a közgazdász nem. Az azonban lényeges, hogy mindkettő erkölcsös és jó szakember legyen. Mert ha a közgazdász nem erkölcsös, akkor úgy járunk, mint ahogyan egy Gorbacsovval kapcsolatos anekdota szól: Egy amerikai szakember azt mondta a volt orosz vezetőnek, hogy romba döntötte nem csak a szocializmust, de a kapitalizmust is. Mivel? Azzal, hogy az emigráns oroszok közt nagyon képzett matematikusok voltak, akik olyan modelleket dolgoznak ki az USA-ban, amelyek átláthatatlanok, és rengeteg ember került bajba miattuk 2008-ban. Anélkül, hogy szándékosan gonosz lenne valaki, azt hiszi, hogy a pusztá szakmai tudás elég. Sajnos, félre lehet vezetni az embereket, és az erkölcsi gátlástalanság ilyen szempontból sokszorosan visszaüt. Ezért mondom én azt, hogy *a keresztény közgazdaságtan a jó közgazdaságtan*. A szakmailag hozzáértő emberek tudománya, akik figyelembe veszik, hogy ez a szakterület valójában *társadalomtudomány*, s nem modellezhető pusztán matematikailag. Lehet természetesen készíteni modelleket, hiszen nagy átlagban bizonyos törvényszerűségek érvényesülnek; makroökonómiai alapon biztos, hogy ki lehet körülbelül kalkulálni, mi egy országnak az import igénye (úgy átlagosan), s mennyi lesz a GDP. Lehet tehát csinálni modelleket, de nem lehetünk ezeknek a rabjai. Mert emberek csinálják a közgazdaságtant, emberek a döntések alanyai, emberek mérlegelnek benne, és nekünk erre tekintettel kell lenni. Nagyon érdekes és fontos, hogy figyelembe vegyük azt a szabadságfelfogást, amit a katolikus egyház is képvisel társadalomtudományi megnyilatkozásaiban, hogy *a szabadság mindig felelősséggel jár*. Az embereknek meg kell, hogy legyen a választási szabadságuk, fogyasztóként is, a munkahely megválasztásában is, a munkáltatónak ugyancsak, a munkavállaló alkalmazásának a szabadságában is; de mindig felelősséggel kell dönteniük!

Találkoztam egyszer a Michelin cég vezető közgazdászával. Ez egy híres (és keresztény) cég, nagy profitot realizáló világcég. Nem mondhatjuk azt, hogy ott nem értenek a menedzserek a közgazdaságtanhoz. Ennél a cégnél is vannak racionalizálások, emberek elbocsátása, nyilván ott is vannak technikai újítások, és ezek mindig érdekkonfliktusokkal járnak. Úgy mondta a menedzser, hogy ezeket az intézkedéseket ők fájó szívvel hajtják végre, amikor kell, és mindig igyekeznek emberségesen csinálni. Úgy, hogy a munkájukból kikerülő embereknek megpróbálnak keresni más, szakmailag, képzettségüknek megfelelő munkalehetőséget. Maximálisan odafigyelnek tehát az emberre. Igen, jó közgazdásznak kell lenni, de úgy, hogy

közben humánus emberek maradjunk. Ahogy a társadalomnak is „civitas humana”-nak, emberi társadalomnak kell maradnia.

Humántőke

Elvileg a felvilágosodásnak az volt a feltételezése, hogy az ember teljes mértékben értelmes, felelős, döntéshozatalra képes, szuverén személyiség. Szép feltételezés, csak nem teljesen igaz. Az igazság, amit a keresztény teológia tanít, az, hogy esendő emberek vagyunk. Ha lehet, elkerüljük a fáradságokat, ha lehet, elkerüljük a nehézségeket, ha lehet, elkerüljük a költségeket, ha lehet, becsapjuk az államot, ha lehet, akkor kicsit átverjük embertársunkat. Én nem mondom, hogy ez mindenkinél így van, de nagyon sok ember beleesik ebbe a kísértésbe, és elbukik. Éppen ezért a társadalomnak a törvény szigorával is fel kell lépnie a devianciák ellen. A nagyobb rész igazsága, a közösség javának érdekében, az egyéni bűnöket és hibákat ki kell küszöbölni, helyre kell hozni. De azért ne áltassuk magunkat, a jog sosem pótolja az erkölcsöt! A jog olyan, mint a jéghegy csúcsa, ami a vízből kilátszik. Fontos, hogy ránevelődjenek a helyes magatartásra az emberek, már iskoláskoruktól, óvodáskoruktól kezdve. Például: közérdek, hogy a természeti értékek megbecsülésére, a szemetelés elkerülésére, a természettel való felelős bánásmódra nevelődjenek. Ennek megfelelően kell az oktatási rendszert is kialakítani. Ha így lekerekítjük, akkor azt mondhatjuk, hogy *a termelés egyik tényezője maga a természet*. Eddig a természet bőven ontotta és ingyen adta ajándékait az embernek. Most azonban egyre inkább abba a körbe tartozik, ahol pótolni kell a tőle elvett értékeket. Ezeknek az értékeknek a megőrzéséhez ráfordításokat kell eszközölnünk. Azt mondhatjuk, hogy szinte úgy viselkedik a természet is, mint a tőke. A tőke, ha magára hagyjuk, akkor kopik. Fizikailag, erkölcsileg. Ezért tudatos tevékenységgel kell szinten tartani, kopását pótolni, a felhasznált anyagot reciklálni. Egy gép például tőkejószág, tehát használat közben elkopik, és annak a pótlásáról gondoskodni kell. Ha nagyobb teljesítményt akarunk elérni, akkor technikai fejlesztéseket kell végrehajtani, és bővíteni kell adott esetben a gépparkot, vagy fejleszteni kell, ami megint csak pénzbe, ráfordításba kerül. Beruházást igényel.

A természetet ebben az értelemben nem lehet egy végtelen kincsesbányaként kezelni, ahonnan csak leszakítom, ami kell, mint a majom a fáról a banánt, hanem tudom, hogy nekem az ültetvényemet gondoznom kell, kapálnom kell, locsolnom kell, leszednem kell, csomagolnom kell, és utána a fát, ha már előregegett, *pótolnom* kell. A természetnek nemcsak a mezőgazdasági termelésbe bevont részére értem ezt természetesen.

A természet kincseinek a visszapótlásával kapcsolatos erőfeszítéseket mindenütt be kell kalkulálnunk, az innen szerzett ipari nyersanyagoknál is. Tőkeként kell kezelnünk a természetet is. (Az energiahordozók, amelyeket felhasználunk, s gyakorlatilag véglegesen, külön tételt jelentenek, amellyel gazdálkodni kell, s amelynek pótlásáról az emberi tudásnak kell gondoskodnia.)

Nemcsak a gépek, berendezések, technológiai eljárások minősülnek tehát tőkének, amelyeket a megtakarításokból megvásárol az emberiség és munkába állít – ebben az értelemben ez jelenti a reáltőkét –, hanem maga a természet is reáltőke. Pontosabban, *természeti tőke*. Mondhatjuk, a tőke második típusa.

De van még *egy harmadik* fontos elemünk, a **humántőke**.

Hiszen amikor arról beszéltünk, hogy a természeti erőforrások pótlásáról gondoskodnunk kell, akkor utaltam rá, hogy erre bizonyos mértékig az emberi elme képes. Ez csodálatos dolog, ami az ember sajátossága. Amint Madách mondta, hogy amit az Isten műhelyében látott, azt az ember „Vegykonyhájában szintén megteszi”. Amit megtanulunk, ellestünk a természet törvényszerűségeiből, annak alapján alkotni tudunk, és sok mindent meg tudunk csinálni. Olyasmit, amit korábban a természetből készen vettünk. Ez az a kifogyhatatlannak tűnő bázis, amire alapozhatunk, a *humán tőke*, amelynek a működése segíthet létrehozni a reáltőke javakat, és segíthet azoknak a módszereknek, eljárásoknak, technikáknak a feltalálásában, amelyek a természet kincseinek is lehetővé teszik a megőrzését, pótlását, reciklálását. Ha így vesszük, akkor a három termelési tényező, *a munka*, a *humántőke*, a *tőke*, (vagyis a reál-javak), és a *Föld*, vagyis a természet kincsei közül egyértelműen látszik, hogy *a legfontosabb termelési tényező maga az ember*.

Az embert, mint humántőkét kezelni – nos, ez egy keresztény számára nagyon furcsa kifejezés. Már a felvilágosult, liberális polgárok is tiltakoztak ez ellen. Mondták, hogy a liberalizmus hosszú küzdelmet vívott azért, hogy *az ember személyiségét* tiszteletben tartsák. Nagyon nem helyeslik ezért, hogy most az embert *tőkeként* kezeljük, mintha egy *dolog lenne*. Valóban, megérthető ez a szempont. De mennyire. A keresztény teológiának is az ember perszonalitása az alapja!

Mégis azt mondom, hogy ne dőlünk be a csábításnak, és ne utasítsuk el ezen az alapon a humántőke fogalmát. Mert az ember a maga képességével, gyakorlottságával, technikai adottságával, összességében mindazzal az értelmi képességgel, tudástartalommal, ami benne van, tőkét jelent. Valóban képes új dolgok kreálásra, bizonyos mértékig azt mondhatjuk, a *teremtésre*. Nem úgy, mint az Isten, a semmiből. Mi csak a valamiből tudunk valamit teremteni. De az új előállítására való *innovatív képesség az embernek a legnagyobb kincse, ami csak van a világon*. A javak skálájában ez a legnagyobb értékünk, a jószágok tekintetében, legalábbis. Nem beszélve természetesen halhatatlan lelkünkéről, és arról, hogy morális értékítéletet tudunk hozni, amit rajtunk kívül igazából senki más nem tud a földön, ami különlegessége az embernek. De hát ez a teológusok dolga, hogy ez utóbbit elmagyarázzák.

Én, mint közgazdász, azt emelem ki, hogy ez az innovatív képességünk, ez a megújuló gondolkodási képességünk és a megújításra való alkalmasságunk a legfontosabb tőke. Ezt a tőkét nem lehet olyan leegyszerűsítve kezelni, hogy azt mondjuk, hogy minél többet tanul valaki, annál okosabb lesz. Így kezeli a jelen mainstream közgazdaságtan. Biztos, hogy a tanulás mennyisége is számít, de elsősorban a minősége a fontos. Éppen ezért, egész kicsi kortól kezdve a gyermekek nevelésében olyan módszereket kell alkalmazni, amelyek nemcsak szabad egyéniségük kibontakozását, hanem mindazokat a készségeket kifejlesztik, amelyek képessé teszik arra, hogy valóban ezeket az óriási kihívásokat, amelyekhez viszonyul a természeti környezet változásakor, a megszorított emberiség ellátásának a gondjaival szembenézve, meg is tudja oldani. Bizony kreativitásra, nagy alkotóerőre van szüksége, nemcsak egy isteni szikrára, hanem nagyon sok szorgalomra is. (Talán Einstein volt, nem emlékszem pontosan, aki mondta, hogy „a zsenialitás az 98% szorgalom”). Nem lehet eltekinteni attól, hogy az olyan értékeket is megtanuljuk, mint a kitartó, fegyelmezett munka, koncentrációképesség és ehhez hasonló, szinte megfoghatatlan értékek, amelyek nem jelentenek specializálódást valamilyen területen. Sokszor hajlamosak vagyunk a képzésnél, a tanuláshoz arra gondolni, hogy hát igen, vízvezeték-szerelőnek, villanyszerelőnek, elektromérnöknek, tanárnak, biológusnak, szemkutatónak, agykutatónak neveltem a gyereket. Igazából a teljes kreativitását kibontani és egy széles körű ismeretet kell neki adni ahhoz, hogy az általa még nem ismert kihívásokra majd tudjon válaszolni. Mert ha már tudnánk pontosan, hogy mi a kihívás, akkor lehetne jobban, célzott tanítással kiemelni a megfelelő területekre alkalmasakat. De ki lát ennyire előre? Nekünk arra kell törekedni, hogy a „gyerekanyag”, hogy így mondjam, az „emberanyag”, rugalmas legyen, sokféle alkalmas legyen, igazodni tudjon a változó világhoz, a változó világ kihívásaihoz.

Az ember, a maga képességeivel, tudásával, egy bizonyos tőke. De ahogy mondhatjuk, hogy van sok tőke, meg kevés tőke, több tőke, és kevesebb tőke, úgy az emberi tőkénél is bizony ilyen mértékbeli problémákkal találkozunk. Itt időzzünk el talán hosszabban, mint az összes többi területnél! Ugyanis az emberiség eljutott egy olyan pontra, ahol a saját sorsának alakításába oly mértékben beleszól, hogy az már feszegeti azt a határt, amit az Isten nekünk megszabott. Mint ahogy mondtam, a korábbi évezredek termelési folyamatában a természet kincseit úgy vették, mint amit vég nélkül le lehet szakítani, csak az a fontos, hogy felfedezzünk valahol egy új területet. Aki bírja, marja, aki hamarabb odaért, azé volt a természeti kincs, gyorsan tulajdonjogot formált rá, kitűzte a zászlót stb. Ugyanúgy gondolták, hogy ha valamilyen nagy gyár, vagy létesítmény megvalósításához emberekre van szükség, akkor a piacon korlátlan mennyiségben áll rendelkezésre munkaerő. Hiszen mindig annyi gyerek születik, hogy bőséges munkaerőutánpótlás van a munkaerőpiacon. Igaz, esetleg képzetlen, de azon lehet még változtatni, fejleszteni, taníttatni, képezni, jobban a konkrét feladatnak megfeleltetni. De legalább rendelkezésre áll a „gyerekanyag”. Ma már azonban, amikor az elmúlt 50 év óta általánossá vált a születésszabályozás *hiánycikké vált a gyerek* a fejlett világban. Szűkös erőforrássá vált a képzett munkaerő. Szűkös erőforrássá vált két oknál fogva. Az egyik még nem érezteti eléggé a hatását; azért jelzek időben, mint a vészharang. Bocsánat, hogy ezt a kifejezést használom: mint a

bányarígó a bányákban, amelyik füttyölt akkor, amikor veszélyes gázszivárgás volt a bányákban. Talán Móra Ferenc meséjéből emlékeznek a kedves hallgatók erre a példára. Hát én vagyok a bányarígó, és most idézem, hogy még nem látjuk eléggé a problémát, mert egyelőre azon törjük a fejünket, hogy hol találjunk munkalehetőséget.

De nagyon gyorsan előre lehet vetíteni a fejlett országoknál a munkaerőhiányt. Most még elvakítja az embereket a kétségbeesett törekvés a munka megszerzésére. Magas az ifjúsági munkanélküliség a déli országokban. Észak-Európában azonban már jelentős a munkaerőhiány. Nem kicsinyelem le a munkanélküliség kérdését, nehogy valaki félreértsen. Nagyon nagy probléma ez napjainkban sok helyen. De azt mondom, hogy előre vetíti az árnyékát a rendkívül kevés gyerek miatt a népesség oly mértékű megfogyatkozása, ami nemcsak strukturális, egyes területeken megnyilvánuló, de általános munkaerőhiányt fog eredményezni. Ezt természetesen részben a bevándorlás oldhatja fel, mert vannak a földön olyan területek, ahol viszont népességbőség van. De gondoljunk bele, hogy vajon hogyan asszimilálja, hogyan építi be az emberiség ezeket a bevándorlókat a helyi társadalmakba? Ez egy olyan rendkívüli megrázkódtatást jelent, és hosszú időt, továbbá nagyon nagy költséget igényel, hogy el kell gondolkozni azon, vajon nem lenne-e érdemesebb inkább azon elmélkedni, hogyan lehet a jelenleg meglévő társadalmat, a meglévő *humántőke-állományt megőrizni*? Hogyan lehet a munkavállalókat fejleszteni, hogy egyre nagyobb része tanult ember legyen, sokirányú felkészültséggel, amivel flexibilisen tud alkalmazkodni a változó kihívásokhoz? Hogyan lehet ezt elérni?

Lehet-e továbbá a társadalmat abban az irányban befolyásolni, hogy akkor is döntsön a gyermekvállalás mellett, amikor ezt egyénileg el tudja kerülni? Hiszen vannak módszerek, hogy ne kelljen az ezzel járó terheket felvállalnia, és sokan élnek is vele. Mindenféle humoros dolog jut eszembe, de nem akarom elviccelni a dolgot. Olykor tréfás reagálásokat kaphat az ember, amikor megkérdezi valakitől, hogy szereti-e a gyereket?

Azért van-e neki, mert valóban: szereti a gyereket?

Először is, egy keresztény ember a gyermek elfogadására tett hitet akkor, amikor házasságot kötött. Sajnos napjainkban kevesen kötnek házasságot. Kevesen kötnek ezen belül keresztény házasságot. Kevesen gondolják ezt a dolgot egy életre szóló kötelezettségnek. Márpedig a gyermek felnevelése nemcsak a 6, 8, 10, 12, 24 éves korig tart. Azt kell mondanom, hogy egy életen át jómagam sem szüntem meg édesanyámnak a kislánya lenni. És a fiam 50 évesen is a kisfiam maradt, a lányom meg a kislányom. Azt látom, hogy az életük segítségével még mindig van dolgom. Tehát, hosszú folyamat az, amíg az ember a munkaerőpiacra kilépő egyedet létrehozza, de még utána is bőven van dolga vele. Nem lehet, hogy mint az őzike, azt mondjuk: állsz már a négy lábodon, és most szaladj az erdőbe, legelésszél, és óvjad magad az ellenségtől! Az ember olyan élőlény, akinél különösen fontos a hosszú ideig tartó gondoskodás az utódokról. Manapság a fiatalok nehezen állnak lábra, nehezen tudnak elindulni pályájukon. Bizony a szülő, a középkorosztály, végtelen hosszú ideig segíti őket. Végtelen hosszú ideig ad transfereket, vagyis anyagi juttatásokat a fiataloknak.

Amíg a gyermek föl nem nő, és saját otthont nem tud alapítani, saját kenyérkeresettel nem rendelkezik, addig a biztos családi háttérre bizony szüksége van. Kell, hogy egy (keresztény) házasságban felnőve támaszkodhasson apára és anyára, számíthasson arra, hogy a családban megtanulhatja, – ő és a gyermekei egyaránt –, azokat a modelleket, melyek egy férfit férfivá és egy nőt nővé tesznek. Hogyan mondta József Attila Thomas Mann üdvözlése című versében, hogy milyenek is legyünk mi:

„de mi férfiak férfiak maradunk és nők a nők – szabadok, kedvesek
– s mind ember, mert az egyre kevesebb...”

Nagy költőnk teljes világossággal megfogalmazta, hogy kétfélének teremtett minket az Isten. Ennek a kétneműségnek a következménye az, hogy egységgé a házasságban forrhatunk össze. Nem az alkalmi kapcsolatokban, mert nem úgy van, hogy az alkalmi kapcsolat gyümölcsét utána egy-kettőre kirúghatjuk – hogy így mondjam – a fészekből, aztán repüljön a saját szárnyain. Ez az emberi társadalomban egy nagy lélegzetű, hosszú távú feladat.

Minimálisan, családonként, tulajdonképpen szülőképes korú nőként vállalandó két gyermek az, amelyik egy meglévő társadalom reprodukálását fenntarthatja. (2,1 gyermek esetén tartható fenn a társadalomban az a létszám, ami van.)

Mondhatja erre valaki, hát miért kell nekünk, hogy ilyen sokan legyünk? Nem jobb, ha kevesebben vagyunk, akkor több munka jut esetleg másoknak, nem lesz munkanélküliség? Olvastam az interneten olyasmit, hogy „jó a fogyás”, nem baj hogy az emberek létszáma csökken az országban, hiszen, úgysem tudunk munkát adni mindenkinek. Milyen szűk látókörű megközelítés ez?... Aki ezt mondja, nem tudja, mit beszél. Hiszen, amikor termelünk, akkor a fogyasztás céljára termelünk. Ha nincs kinek termelnünk aki fogyasztana, akkor nekünk előbb-utóbb nem lesz munkahelyünk.

Meg kellene tehát becsülni mindenkinek, ha valaki vállalja a következő generáció felnevelését. Annak is, aki maga nem tud, vagy nem akar gyermeket vállalni. A gyermektelenségnek különböző okai lehetnek. Van, hogy valaki nagyon szeretne gyermeket, de nem jön össze, biológiailag nem képes rá.

Vagy nagyon szeretne, de nem talál egy olyan megfelelő társat, akivel ezt a tartós kapcsolatot kiépíthetné, és éppen eléggé fáj ezért a szíve. De van, aki kényelemből nem vállalja ezt a terhes feladatot. Nagyon meg kell becsülnünk azt, aki viszont mégis vállalja, sőt, aki esetleg nem kettőt, hanem több gyermeket vállal, mondhatni, mások helyett is. Hiszen, ha nem lesznek a társadalomban kellő számban, akinek igényei vannak, iskolára, oktatásra, bölcsődére, nevelésre, ruhára, cipőre, lakásra, és így tovább, technikai eszközökre, akkor kinek a számára termel majd a munkában álló generáció?

Egy harmonikus társadalomnak kell tehát felépülnie, amely a korstruktúrát tekintve megfelelő, azaz biztosítja az utánpótlását.

Ez nem pusztán morális kérdés, gazdasági kényszerűség.

Itt most az ellenkező oldalát hangsúlyozom, mint amit eddig szoktam. Nem azt mondom, hogy egy gazdasági törvény valójában akkor igaz, ha keresztény szemlélettel van alátámasztva, azaz, etikus is. Most fordítva mondom: *a keresztényi elveket követő magatartás gazdaságilag is kifizetődő*. Értsük már meg, hogy gyereket vállalni érdemes! De ezt ne annak a sokgyerekes szülőnek mondjuk, aki küszködik a megélhetésért, és aggódik, hogy legyen munkája, jövedelme. Mondjuk ezt a döntést hozó felelős testületeknek, mondjuk a médiának, és mindazoknak, akiknek befolyásuk van az emberek döntésére, gondolkodásuk alakítására. Hiszen, ha nevetségessé válik a közvéleményben a sok gyermeket nevelő szülő, mert azt mondják, hogy olyan, mint egy anyanyúl, ki vállal szívesen gyereket? Ha nem alkalmazzák, mert gyereket vár, vagy sok gyereke van, akkor ki lesz az, aki ezt látva, nagy család vállalásába belevág? Olyan körülmények közepette, amikor ezt már el tudja kerülni.

Itt egy kulcsfontosságú kérdéshez értünk. Kérem, hogy ebbe mindenki nagyon mélyen gondoljon bele! A mai világban – különösen a nem vallásos embereknek – nem probléma, hogy a gyermekáldást elkerüljék. Fontos dolog lenne, hogy fölnyissuk a szemüket: nemcsak morális szempontból helytelen e magatartás, hanem gazdasági szempontból is, hiszen önmaguk alatt vágják a fát.

Eljutottunk tehát ahhoz a következtetéshez, hogy a morális, erkölcsileg helyes magatartás, az áldozatkészség, a gyermekek vállalásával járó áldozatok felvállalása helyes dolog, és ezt a társadalomnak így kell kezelnie, honorálnia. Szép szavakkal mondani természetesen kevés, ennek meg kell jelennie a társadalom újraelosztó rendszerében is. Hazánk ma már a családtámogatásban élen jár. Van azért még sok tennivaló.

Ezek egyike az a javaslat, amelyet férjemmel, Botos Józseffel – aki a társadalombiztosítás első vezetője volt a rendszerváltás után –, kidolgoztunk. Egy olyan nyugdíjjavaslatról van szó, amelyben azt mondjuk, hogy az emberek természetesen nagyon helyes, ha igyekeznek munkát keresni, és jövedelmükből befizetni a társadalombiztosítási járulékokat, hogy ennek arányában számíthassanak majd nyugdíjra. De ez nem elég, mert nem elég csupán a pénzügyi részét teljesíteni a dolognak, hanem a humántőke létrehozását is teljesítenie kell a társadalomnak. Tehát azok, akik vállalják a gyerekeket, mindenképpen kapjanak ezért plusz pontot, plusz értéket a nyugdíjnál.

A felnevelt, tanított gyermekek arányában. Az a társadalom lehetőségeitől függ, hogy hogyan lehet ezt megoldani: bónuszokkal jutalmazni a vállalást, egy második csatornával esetleg; de mindenképpen kifejezésre kell juttatni, hogy aki vállalja ezt az áldozatot, a közösségnek is jót tett. A gyermek nem magánjóság, a gyermek közjóság, mindenkinek szüksége van rá. A te gyerekedre nekem is szükségem lehet, akinek esetleg nem lehet gyereke. Az én nyugdíjamat is a te gyereked termeli majd meg, adott esetben. Lehet, hogy korábban nem vállaltam, mert úgy éreztem, hogy ez az én önmegvalósításomat, esetleg a kényelmemet zavarja, és amikor mégis meggondoltam, akkor már nem sikerült a gyermekvállalás. Ha ez így alakult, akkor bizony célszerű külön is takarékoskodnom öreg napjaimra. Mert aki vállalta, annak a gyermekek után is lesz egy bizonyos nyugdíjlehetősége, egy kétcsatornás nyugdíjrendszerben. Hogy ugyanannyi nyugdíja legyen valakinek, célszerű lesz a gyermekteleneknek pluszban takarékoskodniuk.

Ez természetesen csak egy javaslat, jogi formát (máig még) nem öltött. Többen is kidolgoztak hasonló gondolatokat. Mindenképpen fontos lenne terjeszteni a közvéleményben, hogy a társadalomban a nyugdíjakkal is jobban meg kell becsülni a gyermeket vállalókat. Maguk a családok is meg kell, hogy értsék: a stabil kapcsolat és a gyermekek nevelése, taníttatása olyan érték, ami nekik saját életükben is, idős korukban majd gyümölcsözik. Adott esetben egy kedvezőbb nyugdíjlehetőség formájában.

Ennyit szerettem volna elmondani a humántőkével kapcsolatosan Megismétlem: a humántőke, reáltőke és a természeti tőke mindegyike tőke. Egyiket sem lehet csak úgy leakasztani a piacról, hogy készen van. Mindegyiket nevelni, növelni, gondozni kell. Ahogy egy virágot locsolunk, úgy kell az emberpalántákat is nevelgetnünk; a természetet is helyre kell állítanunk, ugyanúgy, ahogy egy gépet, ha elkopik, pótolnunk kell, és ha jobbat akarunk, akkor bővítenünk kell. Ha jobb minőségű humántőkét szeretnénk, akkor egy értékesebb embert kell az előző helyébe állítanunk, vagyis tanultabbat, képzetebbet. Ezért például, javaslatunkban nem a mennyiségi gyermekvállalásra ösztönzünk, hanem úgy gondoljuk, hogy azokat a szülőket kellene plusz járadékkal jutalmazni, *akik felnevelik és taníttatják a gyerekeket*. Mire nyugdíjba megy valaki, addigra lehet látni, hogy a gyerekeit taníttatta, vagy sem. Tehát nemcsak arról van szó, hogy több gyerek vállalásával megélhetési gyerekszülővé válok, hanem arról is, hogy azokat felnevelem, taníttatom, hogy értékes tagjai legyenek a társadalomnak. Nyilván időbe kerül, amíg a társadalom ezt realizálja. Ha kellő stabilitás van egy demokratikus társadalmi rendszerben, akkor remélhetőleg hatni fognak előbb-utóbb ezek az impulzusok, és meg fogja érteni a társadalom, hogy a gyermek kincs, a *gyermek közkincs*, a társadalomnak a sokgyerekes szülőket meg kell becsülnie, mert ők »termelik meg« a legfontosabb termelési tényezőt, a humántőkét a társadalom számára.

Ez a gazdaság öl

Megtisztelő felkérést kaptam az elmúlt években Korzenszky Richárd atyától, hogy tartsak egy előadást Tihanyban, azzal a címmel, hogy „*Ez a gazdaság öl*”. Ez egy Ferenc pápától vett idézet, és arra céloz, hogy az a gazdaság, amelyben a pénz az elsődleges, egy gyilkos gazdaság, mert nem az embert teszi a középpontba. Nem szolgává teszi a pénzt, hanem úrrá, Mammonná, isteni tiszteletet megkövetelő ördöggé. Amit az Úr Jézus is nagyon világosan elutasított a megkísértésekor, a hatalmat, akkor az azt biztosító pénzt a sátánnal együtt taszította tulajdonképpen le a szikláról, ahová a megkísértő felvitte. Igen, nekünk is látnunk kell, hogy a modern pénzgazdaságban bizony vannak sátáni vonások. Annak ellenére mondom ezt, hogy én magam pénzügyes közgazdász vagyok, és fontosnak is tartom azt. Kell, hogy ismerjük jól a szakmát, és értsünk a pénzügyekhez, ne legyünk kiszolgáltatottak, ne legyünk orrunknál vezetett birkák. Az a véleményem, hosszú időt megélve, hogy sok változáson ment keresztül a pénzügyi szektor. Igazságuk van azoknak, akik azt mondják, hogy most nem olyan funkciót tölt be, mint korábban.

Korábban hogyan is tekintettünk a pénzügyi szektorra? Mint egy szükséges közvetítő eszközre, amely a közérdek szolgálatában biztosítja az egyének érdekét is. Biztosítja, hogy a termelési tényezők, a munka, a tőke, a föld, a természeti kincsek legjobb, optimális kombinációjával a leghatékonyabb legyen a termelés, a legnagyobb legyen a torta, amin majd osztozkodni lehet, és amiből majd a közösség minden tagjának arányosan jut, a teljesítményének megfelelően. Ez így nagyon szépen hangzik, és ezt tanítjuk egészen napjainkig a közgazdasági bevezetésekben. A mai főáramú közgazdaságtan azt tanítja, hogy a piac szabadsága mindenekelőtt való. Azt nem szabad korlátozni, mert minden olyan lépés, amely a piacot korlátozza, tulajdonképpen rontja a hatékonyságot. Az állam beavatkozása a piacba kártékony. Az állam legyen csak éjjeli őr, vigyázzon a rendre és a biztonságra, garantálja a magántulajdon védelmét, de a vállalkozó legyen a vállalkozásában szabad. Ebben az ideológiában nagyon sokan visszautalnak Adam Smithre, a közgazdaságtan atyjára. Smith 200 éve élt morálteológus volt, ő lett a közgazdaságtan megalapítója. Azt tanította, hogy aki az egyéni érdekét követi, az tulajdonképpen a köz érdekét szolgálja, hiszen az egyéni érdekek is csak akkor követhetők, ha van kinek eladni azt a terméket, amit termelünk. Ha pedig szükség volt rá, akkor az a köznek érdeke, hogy megtermeljék, és így én, amikor a leghatékonyabban akarom ezt előállítani, csak takarékoskodom a rendelkezésre álló erőforrásokkal, tehát a saját egyéni érdekem a köz érdekével teljesen egybeesik. Szolgálja tehát a minél teljesebb szükségletkielégítést amellet, hogy egyben az egyének gazdagodását is eredményezi.

Megint csak azt kell mondanom, hogy ez így nagyon szépen hangzik, és jó is, csak azok, akik az Adam Smith éjjeliőr elméletére és láthatatlan kéz elméletére utalnak, tévednek. Mert a láthatatlan kéz, ami irányítja a gazdaságot, az bizony a meztelen érdek. Nem a közösség szolgálata. Ezt József Attila így fogalmazta meg: „*az érdek mint gazda, úgy igazgat*”. Sőt, úgy látszik, ez a költőzseni nagyon előre látott a pénzügyek terén, mert úgy írt, hogy az emberekkel való együttérzésben a gazdag nem nagyon jeleskedik, „*ki elád felhőt az egen s a földön telket vesz belőle*”.

Hát egyébből sem áll a modern pénzügyi élet, mint spekulációból.

A spekulációból nyert pénzt a spekulátorok, akik keresnek rajta, *reális vagyonokká változtatják*, hogy így mondjam, a földön telket vesznek belőle, és jól élnek ebből a tevékenységükből. Több ismerősömtől kérdezem, hogy mivel foglalkozik, és azt mondta, hogy tőzsdézik. Most ez a szakma, pontosabban, ez a foglalatosság olyan pénzkereseti lehetőség, amelynek nagyon kevés köze van az ún. hatékony tőkeallokációhoz. A közgazdaságtanban azt mutatják be, hogy a tőzsde hogyan működik. Ez az intézmény az a hely, ahol az emberek, látván, hogy valamely vállalat hatékony – most maradjunk ennél a legegyszerűbb példánál –, annak a részvényeit boldogan megveszik. Mennél hatékonyabb, annál többen veszik, annál jobban felmegy az ára.

Egy ponton az embereknek már nem éri meg a vásárlás. Akkor abbamarad, de addig, aki vett és közben eladott olyan részvényeket, amelyek ára emelkedett, az olyan pénzbevételre, olyan

tőkeérték növekményre tett szert, amit kiemelhet a maga számára, amikor eladta a részvényét. Ezt nyugodtan felélheti, vagy másba fektetheti. Ezen vehet telket, házat magának. Jól élhet, elutazhat a Bahamákra. Vagy tovább forgathatja...

A gazdagok, akik abból szerzik a jövedelmüket, hogy tőzsdéznek, nem igazán a hatékonyság növelését szolgálják. A részvénytől maradványként, mint a legegyszerűbb formánál, vajon annak az árfolyama azt fejezi-e ki, hogy az a gyár, amelynek a részvényéről szó van, nagyon jól működik? És azért érdemes azt venni? Persze, a keresletől tovább megy felfelé az árfolyama.

Lehet, hogy ez így túl pénzügyesnek tűnik, de mégis létező közgazdasági törvényszerűség. Abban az esetben igaz, amikor valóban a megtakarítások befektetését keresve áramlanak a tőzsdére, és azok, akik befektetőket keresnek, ily módon megtalálják a finanszírozásukhoz szükséges megtakarításokat. Azzal „összeállva” a termelést a lehető legnagyobb hatékonysággal igyekeznek megvalósítani. Tehát való igaz, hogy a tőzsde elvileg a hatékony tőkeallokációnak, a tőke hatékony elhelyeződésének az eszköze lehet. Azonban a részvények, kötvények, eszközök árfolyamára sok más tényező is hatással van. Akkor már nem biztos, hogy a tényleges hatékonyság emelkedését fejezi ki, gyakran manipuláció is lehet mögötte.

Mindjárt itt belevágok a közepébe és elmondom azt, ami a mai világban e téren az egyik legfurcsább ellentmondás. Nevezetesen, hogy a nagy részvénytársaságok *maguk tudják a saját részvényeik árfolyamát befolyásolni*. Hogyan lehetséges ez? Úgy, hogy a részvénytársaságoknak a részvényei sok kézben vannak, de többnyire van egy olyan csoport, amelyik az irányító pakettet a kezében tartja. Tulajdonképpen ezek adják a cég vezetését, ők a meghatározók a közgyűlésben, az ő szavuk dönt. A cég vezetése eléri, hogy az érdekeltségét a cég részvényértékéhez kössék. Ezt nagyon könnyen elérhette, mert ha azt mondta – mondjuk egy közgyűlésen a menedzsment a részvényeseknek –, hogy én szeretném elérni, ami mindnyájuknak, a tulajdonosoknak az érdeke, hogy a részvényeik árfolyama emelkedjék. Én nem kérek fizetést, hanem csak azt kérem, ha a részvények árfolyama emelkedik, akkor kapjak bónusz részvényeket a cégből magam is. Tehát nem kell nekem kifizetni készpénzt, hanem kapjak részvényt, és egy meghatározott részvény-árfolyam emelkedése arányában legyen az én jutalmazásom ez. Hát kérem, az elmúlt időszakban valóban ez lett a meggazdagodás legfontosabb forrásává a társadalom 1%-ánál, az elitnél. A menedzsereknél, a pénzügyi intézmények vezetőinél. (A reálszférára akarok most utalni.) Ha egy reálvállalkozás, ahol gyártanak gépeket, autókat, fogyasztási cikkeket, ha annak a menedzsmentje azt mondja, én a cégem részvényeseit szolgálom, ők választottak engem.

A részvényeseknek azt ígérem, hogy emelkedik a részvények árfolyama.

Ez esetben elégedettek lesznek. Ha akarják, el is adhatják a részvényeiket, s akkor jövedelemre tesznek szert, hiszen kevesebbe került a részvény megvétele, mint amennyiért el tudják adni, tehát különbözet van, tőkenyerességük lesz rajta. És azt, ha akarják, realizálják. De ha csak fedezetként teszik le a részvényüket, mondjuk egy hitelműveletnél, akkor is sokkal többet vehetnek föl, mint korábban tudtak volna, hiszen magasabb az értéke. Mindig az aktuális értékét veszik figyelembe a biztosítékoknál.

Így van ez a jelzáloghiteleknel is. Tehát, a részvényesek érdeke egybeesik ilyen értelemben a menedzsment érdekével.

Persze, hogy megszavazzák, hogy a menedzsment kapjon részesedést.

Azt persze nem is értem, hogy őszinte legyek, hogy nem gondolnak arra, hogy amikor ő is kap, mondjuk a 100 egységhez 2 egységnyi részvényt a cégből, akkor már nem 100, hanem 102 felé kell osztani a jövedelmet, és az akkor már mindjárt egy picit kevesebb lesz, az is, amit ők kapnak majd. De erre akkor nem gondolnak, mert ez csak jövőre lesz. És bíznak abban, hogy jövőre még nagyobb lesz a jövedelem. Igazából, ha ez nagyon hosszú időn keresztül megy, akkor az évek során *egyre nagyobb részarányt tud a menedzsment magának a saját cége tulajdonából megszerezni*.

Hogy a kis részvényesek ehhez mit szólnak?

Nagyon sok beleszólásuk nincsen, mert a közgyűlésen, az érvényes jogi szabályozás értelmében, nem tudják befolyásolni a döntéseket. Egyre inkább maga az irányító pakett tulajdonosa dönt. Ami, ha minden jól megy, nem más lesz, mint maga a menedzsment.

Ha azt gondolja a kedves hallgató vagy olvasó, hogy ez valami távoli kapitalista fejlettségű példája, akkor szeretném a földre leszállítani. Jómagam, mint a bankok felügyelője nagyon jól

emlékszem a magyar bankrendszer indulására, amikor az egyik nagy bankunk vezetője azt mondta, hogy ő a privatizálás előtt álló bankjában *nem kér fizetést*, hanem csak egy ilyen bónusz részvényt. Abban az esetben, ha a cég tőzsdére vitt értékét fel tudja emelni. Mit ad Isten, fel is vitte, fel is emelte. Így nagyon nagy részvényese lett, gyakorlatilag ma is menedzsere, és egyben nagyon fontos résztulajdonosa annak a bizonyos banki intézménynek. Tehát, ez is azt mutatja, hogy már ezelőtt 25-30 évvel is voltak Magyarországon nagyon okos emberek, akik ezt a technikát már tudták gyakorolni.

Nem beszélve a nagyvilágról, Amerikáról, ahol a tőkepiac még sokkal, de sokkal fejlettebb, mint mondjuk Magyarországon.

Ilyen technikával gazdagodott meg a világ sok nagyhatalmú embere.

Ilyen típusú spekulációs tevékenységnek, az árfolyamok befolyásolásának, adott esetben a részvényárfolyamok vagy valutaárfolyamok befolyásolásának a segítségével, egy jó információval rendelkező ember tényleg, ahogy mondani szokták windfall profitokhoz tud jutni. Ez olyan jövedelem, „amit a szél odasodort”, vagyis, amiért nem kellett igazán erőfeszítést tennie.

Csak ügyesnek kellett lenni, jó orral, a megfelelő időpontokban kellett a dolgokból kiszállni. Egy folyamatban, amikor valaki elkezd a „telket venni a földön”, ahogy mondják, „felhőt eladni az égen és telket venni a földön”... Amikor a részvényárfolyamok emelkedése után valaki úgy érzi, hogy most ennek már vége lesz, kiszáll belőle, és realizálja a jövedelmét.

Kézpénzhez jut, mert más baleknek eladja, aki még azt hiszi, hogy érdemes ezt megvenni. Egy idő múlva elkezdenek esni az árfolyamok, mert sokan adják el a részvényüket; ők is kezdenek rájönni, hogy az emelkedő kurzus véget ért. A kereslet-kínálat pedig kemény közgazdasági törvény. A közgazdaságtan nem légből kapott tudomány. Ez valóban hat. Ha sokan adnak el, akkor esik az árfolyam. Igen ám, csak ugye még mindig jobb, mint a többi értékpapír, így mindig akad egy bolond, aki megveszi, mert úgy látja, hogy talán még mindig érdemes. Vagy nem eléggé tájékozott. Ebből az aszimmetrikus tájékozottságból sokan aztán nagy vagyonokra tesznek szert. A többi meg rájön, te jó Isten, hiszen többért vettem a részvényemet, mint amennyiért most el tudom adni! Az bizony ráfizet, elveszíti azt a pénzt is, ami eredetileg volt. A tőzsdézés az nem egy olyan játék, amiben „win-win”, ahogy azt mondják az angolok, azaz, mindenki nyer. Nem, az egyik bizony veszít, s a másik nyer, az, aki észnél van. Azt is lehet mondani, „hulljon a férgese”, aki ügyetlen; aki hülye haljon meg, így szokták mondani a szlengben. De hát hogy ki okos és ki hülye, abban sokszor szerepet játszik, hogy kinek vannak bennfentes információi.

Na, például, mondok egy nagyon érdekes dolgot, ebben a vonatkozásban. Amerikáról beszélünk most, mindig jobb a más kertjéről beszélni. (Azért, akinek füle van a hallásra, az hallja meg!) Tehát Amerikában ez úgy van, hogy a cégek vezetése a profitnak egy részét arra fordítja, közgyűlésen elfogadtatja a menedzsment javaslatát, hogy a részvényeket, amelyek kint forognak a piacon, ami John Smithnek vagy akárkinek a kezében van, attól visszavásárolja. Így, miután keresletet támaszt a saját részvényei iránt, a tőzsdén csak az jelenik meg, hogy vásárlás van. A nevek nem jelennek meg. Általában anonimak a vevők.

Sokan láttunk már ilyen régi filmeket, de még a mostani életből is vannak ilyen filmek, amelyek a tőzsde életét bemutatják.

A régi filmekből lehet látni a hagyományos tőzsdét, ahol még kiabáltak és aki a legmagasabbat mondta, az fölverte az árakat. Annak meg kellett venni, ha rajta maradt a termék, mert nem jelentkezett – mint egy aukción –, aki többet ajánlott volna, többért is megvette volna. Lényeg az, *hogy a tőzsdén a kereslet felveri az árakat, ha magam csinálom a keresletet, az is felveri*, De mindenki elégedett vele, a részvényesek is, hiszen az ő részvényük értéke emelkedett. Ha ő most ebben a pillanatban megpróbálja eladni, akkor realizálhatja a hasznot rajta. Na de tessék mondani, igaz-e ebben az esetben az állítás, hogy a tőkés a pénzügyi tevékenységével a közjót szolgálta? Mi ebben a közjó, mi ebben a hatékonyság növelés, hogy én magam döntök arról, hogy felvásárlom a részvényt, ezzel emelem az árát, de ehhez az áremelkedéshez kötöm a saját jutalmazásomat vagyis bér helyett ezt a bónuszt kapom, gyakorlatilag, semmi erőfeszítésért. Nem került, hogy így mondjam, semmibe a menedzszernek, mert a cég által realizált profitot fektetik be ebbe a visszavásárlásba. Amikor visszavásárolják, akkor valakinek tényleg odaadják azt a pénzt. Tehát annak a korábbi részvénytulajdonosnak, aki a nagy kereslet hatására eladja

azt a részvényt. Hát ő járt, ahogy járt, feltehetően jól, mert azért vette meg annak idején, mert úgy gondolta, hogy ez neki jó lesz.

És azért adta el pontosan ebben az esetben, mert úgy gondolta, hogy most realizálja a jövedelmét. A céghez visszakerül a részvény, megnövekszik a tőkemennyiség. A saját tőkéje egyre jobban nő; a cég megszűnik igazán részvénytársaság lenni, mert egy kisebb kör kezében, a saját kezében lesz a részvények zöme.

Régen Amerikában, hogyan is volt? (Az amerikai szabályozást utólag áttekintettem, nem annyira elmélyülten természetesen, csak annyira, amennyire itt Magyarországon egy könyvet elolvasva meg lehet érteni.) Azt láttam ebből a könyvből, hogy *korábban korlátozva volt a részvények visszavásárlása*. Pontosán ezért, mert egyszerű matematikai alapon mindenki tudja, hogy a részvények árfolyamára a visszavásárlás hatással van.

Az árfolyamok karbantartása céljából egy bizonyos mennyiséget szabad, mert hogy nehogy megijedjenek a részvényesek és pánikszerűen elkezdjék eladni a részvényeiket, amikor mondjuk valami miatt nem olyan jó a cégnek a helyzete. Akkor a részvény visszavásárlásával meg lehet nyugtatni a többi részvénytulajdonost, hogy ne izguljanak, mert ez az árfolyam stabil. Tehát a cégvezetésnek ez egy eszköze. De egyben annak is eszköze, hogy ő gazdagodjék, és egyre inkább ennek az eszközévé vált a visszavásárlás. Képzelmek el kedves hallgatóim, hogy az amerikai neoliberais gazdasági filozófia azt mondja, minek szabályoz mindent az állam, mit szól mindenbe bele az állam, menjen vissza éjjeliőrnek, ne szabályozzon mindent.

Ebben a tekintetben is beterjesztettek egy előterjesztést és átment a törvényhozó testületeken. Ami szerint ezt a felső limitet felemelték, eltörölték. Vagyis, magyarul mondva majdnem korlátlan lehetőség van a részvényárfolyamok befolyásolására.

(Vajon milyen érvek alapján szavazták ezt meg a törvényhozók?)

Ennek semmi köze a közérdekhez és a hatékonysághoz. Ez, megkockáztatom, talán erős kifejezés, *ez tulajdonképpen csalás*. Törvényileg legalizált csalás, hiszen a kisemberek, akik utána majd csodálkozva hopton fognak maradni, hogy a cég értékéből egyre kisebb rész az övék, mert a nagyobbik rész, érdekes módon, a menedzsment kezébe került.

A 2008-as pénzügyi válság óta Amerikában rengetegen elvesztették azokat a tulajdonaikat, amelyek korábban az övék voltak. Például a nyugdíjbiztosítást, például az ingatlant.

A nyugdíjbiztosítást azért, mert nagyon sok vállalat úgy honorálja, úgy köti a dolgozói számára a biztosítást, hogy alapokba helyezi a pénzét, nyugdíjalapokba, és azok meg befektetik.

A befektetés néha saját magához a céghez megy, néha

máshová, de ha ilyen tőzsdei válság tör ki, mint ami kitört, akkor azok a nyugdíjalapok, amelyek ilyesmibe fektettek be, azok egyszerűen elvesztették a szegény emberek pénzét. Tehát amit a cég nekik úgy adott, hogy majd ebből lesz a nyugdíjuk...hát akkor most ebből nem lett.

A másik eset az, ha lakásba ruházott be valaki, oda beletette nyilván a saját részt is. Hiszen mi is tudjuk Magyarországon, hogy a lakásfinanszírozásnak van egy saját része, meg a hitel.

Fölvette boldogan a nagyon olcsó és sok hitelt, és megvette az

egyre drágább ingatlanokat, mert miután megnőtt a kereslet, az ingatlanok ára is felfelé megy. Ugye a kereslet felhajtja az ingatlan árakat. Kereslet meg attól van, hogy a bankok bőven adtak hitelt. Az egyszerű emberek meg felvették, mert nagyon olcsónak találták. Nem ismerős ez nekünk Magyarországon is a svájci hiteleknél? Bedőltek az emberek annak, hogy nagyon alacsony a kamat és felvették a nagy hitelt, aztán, nálunk amiatt, hogy a devizaárfolyamok változtak, Amerikában pedig azért, mert az ingatlanárak zuhantak, fedezetlen maradt a felvett hitel. És amikor elárverezték a vagyont, akkor egy fityinget sem kapott vissza a hitelfeltevő. Azt sem kapta vissza, amit belefektetett; vagyis az emberek egyszer elvesztették részben a nyugdíjukat, egyszer elvesztették a lakásukba belefektetett megtakarításukat. Pontosabban: valaki ezt elvitte; olyan nincs, hogy levegővé vált. Az ő pénze tényleges pénz volt, ha az elveszett, akkor az valaki másnál van.

Hát így történt a vagyonoknak az újraelosztása azáltal, hogy az 1% manipulálni tudja a pénzügyi törvényeket, és általában a pénzügyekkel kapcsolatos jogi szabályozást, úgy, hogy az számára legyen kedvező. Ha ez így van, akkor elmondhatjuk – és joggal mondhatjuk el –, hogy a pénzügyi szektor, szolgából úrrá lett. Hatékony gazdasági tényezőből egyszerűen rablóvá lett.

Elmondhatjuk, hogy *ez a gazdaság*, amely a mammonnak a szolgálatában áll, *öl*. Ferenc pápának tehát igaza van.

El kell gondolkozni azon, hogy hát, hogy mehet mindez végbe?

Hogy történhet meg egy demokráciában, hogy ezt hagyják?

Hát erre két dolgot tudok mondani. Az egyik az, hogy demokratikus választásokhoz emberek kellene, akik elmennek választani. Az egyik pénzügyi szakértő, (Luigi Zingalesnek hívják), legutóbbi tanulmányában azt írja, hogy Amerikáról

már nem mondhatjuk azt, hogy a demokrata és a republikánus párt váltókormányzást folytat és hogy ezek a pártok jellemzik Amerika népét. Mert Amerika népét a nem választók pártja jellemzi. Egyre kevesebben vesznek részt a választásokon.

Akik viszont részt vesznek, azokat rendkívüli mértékben befolyásolja a propaganda, a választási kampányok menete.

Sokan megtapasztalták Trump elnökké választásának folyamatát.

Mindenki tudja, hogy Trump azért nyert, mert saját vagyonával finanszírozta saját kampányát és ezért azt mondhatott, amit akart. Azoknak a demokrata és republikánus képviselőknak, akik a mai amerikai választási kampányokba beszállnak, olyan programot kell javasolniuk, ami az őket támogatóknak kedvező. Példának okáért, az, hogy a szabad piac az helyes és jó. A támogató cégek kivétel nélkül ennek a modern, szabad piaci elméletnek az eszközeinek révén gazdagodtak meg. Nyugodtan mondhatnám, hogy a spekuláció révén, de nem csak ennek révén, hanem valóban annak a révén is, például, hogy a szabad piac világméretű kiterjedése, a globalizáció, módot adott a gazdagoknak, hogy a pénzüket oda vigyék befektetni, ahova akarják. Már vihették akár a volt szocialista országokba is, hiszen már nem áll fenn a veszélye, hogy államosítják a vagyont. Következésképpen, az otthoni munkásoknak pofa be, mert ha nem tetszik a bérük, akkor elviszik a munkalehetőséget tőlük, külföldre. Ez egy tény, ami meg is valósult Amerikában és Európában is. Ennek a fenyegetésnek a hatására nagyon sok cég dolgozói kénytelenek elviselni azt, hogy munkabérüket nem emelik, sőt adott esetben még csökkentik is. Van eset, amikor a cég például, ha nehézségei vannak, csődbe menekül, de a csődöt arra használja fel, hogy a munkásokat rákényszerítse a nyugdíj-járandóságukról való lemondásra és az alacsonyabb bérre, mert úgy tud csak a csődjeljárásból fönixmadárként feltámadni. Veszít valamennyit, de mindenesetre mégis talpon tud maradni, a veszteséget viszont szétteríti a munkásrétegekre, a dolgozórétegekre. Roppant izgalmas, hogyan tudják ezt a szabályozást érvényesíteni. Ami a cégeknek, cégek vezetésének vagy tulajdonosainak kedvező (mert ez a kettő, ahogy látjuk, egyre inkább egy).

A dolgozók miért tűrik el? Miért közömbösek, miért gondolja a nép, hogy ez így jól van? Bármily hihetetlen, de ezt hiszi!

Vannak felmérések Amerikában, amelyek keretében sok-sok ezer embert megkérdeztek, hogy ki a felelős azért, ha neki nem sikerült a terveit megvalósítania. Vannak ilyen sztereotip válaszok, hogy „magam, mert nem voltam elég szorgalmas”, vagy a körülmények, stb., stb. A legtöbb válasz az: hogy magam, mert nem voltam elég ügyes. Tehát az emberek úgy látják, hogy annak az oka, hogy ők ilyen rosszul élnek, önmaguk miatt van. Nem tűnik fel, hogy ez nem így van! Nem tudják, hogy majdnem minden másik ember így gondolja! Mindenki magát látja hibásnak. Ha azonban ez 99%-ban így van, akkor

mégsem csak egyéni ügyetlenség lehet az ok. Hanem *a hiba a rendszerben van*. Annak idején II. János Pál pápa mondta, vannak strukturális bűnök. Hát ez a modern gazdaság strukturális bűne. Cselekszel, és máris belemész a bűnbe. Megpróbálsz például kicselezni a szabályokat, mert másképp meg sem tudsz élni. Elhiszed azt, hogy te vagy az ügyetlen, azért nem boldogulsz, holott a szabályok terelnek kényszerpályára. Valahol tehát magában a rendszerben kellene a hibát keresni. De nincs ennyi hozzáértése az embereknek. Azt kell hogy mondjam, nemcsak az egyszerű embereknek (mert azok ugyan hogy lennének ilyen tanultak), hanem még a középosztálynak, a tanult rétegeknek sincs erről fogalmuk. Hiszen a tanult rétegek mit tanulnak? Azt tanulják, amit a közgazdaságtan oktat. A közgazdaságtan pedig azokat az elméleti modelleket oktatja, amelyek szerint a verseny jó, mert abból mindenki részesedik.

Hát tessék nézni! Amerikában kétségtelenül van növekedés.

Közben, azt az emberek nem tudják, hogy ez a növekedés kizárólag (90%-ban!) a leggazdagabbakhoz megy. Akkor a többinek mi marad? A növekedés 10%-a? Az szinte észrevehetetlen, egyénekre lebontva. Tehát fantasztikusan izgalmas, vajon hogyan lehet az embereket így félrevezetni!

Ismét egy olyan trükkös dologra hívom fel a figyelmet, amitől az embernek a haja égnek áll. Ugyanis Amerikában a XX. század elején még a politikai kampányok finanszírozása korlátozott volt a cégek számára. A cégvezetés dönt a befolyt pénzek elköltéséről, ez az operatív döntések körébe tartozik, a folyó költségeket nem kell közgyűlés elé vinni. Tehát ha a cég vezetése úgy látja, hogy ez és ez a politikus, vagy ez és ez a politikai párt azt ígéri, hogy olyan szabályozásokat kíván megvalósítani, amelyek még tovább lazítják – mondjuk – a részvény-visszavásárlási lehetőségeket, (mint ahogy ez láttuk is, valóban megtörtént), akkor annak a kampányát támogathatja. Akkor minél több pénzt szándékozik adni ezeknek a politikai erőknél. Érdekes módon egybeesik a nagyon gazdagok és a politikai elit érdeke. A politikai elit hatalomba akar kerülni – vagy maradni –, el akarja foglalni az igen kedvező helyeket az államapparátusban, a különböző kinevezéseknél. Az államapparátust az elnök nevezi ki, a legfelsőbb bírót is. Egy gazdag jogásznak, aki szeretne legfelsőbb bíró lenni, fontos, hogy egy olyan pártot támogasson, aki vele szimpatizál, és ezért ő nyilván „behajlik” azoknak az igényeknek, amit elvárnak tőle. Így a Legfelsőbb Bíróság Amerikában jóváhagyta azt a döntést, hogy *a cégek majdnem korlátlan mennyiségben támogathatják azokat, akik politikai jelöltek*. Ők abban érdekeltek, hogy minél több kampánypénzt szerezhessenek, és ezért hajlandók megszavazni, amikor hatalomban vannak, az olyan törvényeket, hogy a kampánypénzek felső plafonját fölemelik. És íme, ez meg is történt Amerikában. Nem olyan régen... Bizony, teljesen elkésérítő, mert ennek következtében a nagy cégek, akik a béreket ugyan relatíve alacsonyan tartják, (nem emelkednek 30 vagy 40 éve a reálbérek Amerikában), mégis, kampánytámogatásra bőven használnak fel jövedelmeket!! Azt a nagy profitot, amire szert tesznek, erre pazarolják. Vagy elköltik ügyvédek hadára, hadseregére, akik olyan törvényjavaslatok kidolgozásában segítik a kormányt (azokat a kormányhivatalnokokat, akiknek érdekük, hogy hivatalban maradjanak, mert nagyon jó kis állás az), amit az üzleti szféra vezetői igényelnek. A két szektor érdeke, az állam és a nagy üzlet, a „big business” érdeke összefonódik.

És íme, most annyi pénzt költhetnek kampánycélokra, amennyit csak akarnak. (Láttuk korábban, hasonló folyamat eredményeként, részvény-visszavásárlásra is.) A megválasztott képviselőknek azt kell támogatni, amit a big business akar.

Hát ezért volt Trump sikeres az elmúlt időszakban, mert ő azt mondta, *amit a tömeg hallani akart*, nem amit a big business.

Mindegy, hogy megvalósítható vagy nem. Például azt, hogy a kereskedelmi egyezményeket felmondják, s ő majd az amerikai munkahelyeket meg fogja védeni. Ezt se a demokrata, se a republikánus párt így nem vállalta volna fel explicite.

Mindkét nagy pártot támogatja a Nagy Üzlet. Bár azt nyilván egyik sem akarja mondani, hogy én az amerikai polgárok ellensége vagyok, de azt se, hogy a kezét megkössék abban, hogy ne vihesse ki befektetéseit külföldre. Ez pedig közvetetten azt jelenti, hogy az amerikai polgár munkahelyének a biztonságát veszélyezteti. De Trump nyugodtan mondott ilyet, mert neki nem kellett számot adnia másnak, csak saját magának, mivel a saját pénzéből finanszírozta a kampányát. (Persze az más kérdés, hogy ez mennyire tudott aztán megvalósulni.) Azért ez nem olyan egyszerű, mint meghirdetni a programot. Megvalósítását számos helyen megakadályozták, akiknek nem volt érdeke. Azt mondhatjuk, hogy a Trump-féle eszmék egy része jogos volt, más része eleve kivitelezhetetlen, harmadrészét pedig megakadályozták az ellenérdekeltek.

Ha összegezni akarnánk a mondanivalónkat, akkor azt mondhatnánk, hogy a jelenlegi jogrend a világban a pénzügyi szektort egy olyan hatalmi pozícióba hozta, amelyben *urává válik a politikának is*. Az emberek viszont látván ezt a helyzetet, azt érzékelik, hogy akár részt vesznek a választáson, akár nem, tulajdonképpen a saját helyzetük nem változik. Apatikusak lesznek; de mindig vannak, akik kihasználják a viszonylag szűkülő szavazóbázist, és hatalomba kerülnek. Ha a szavazók olyanokat segítenek hatalomra, akik a tőke érdekében használják fel a szabályozást, akkor ez tragikus fejleményeket jelent a demokrácia számára. Mert a kapitalizmus akkor jó, ha az egész társadalomnak használ. Én is aláhúzom, hogy a kapitalizmust nem kell a marxista

szitokszó értelmében használni, hanem az érdeket követő hatékony gazdálkodás, a tulajdont tisztelő hatékony gazdálkodás megnevezésére szolgáló rendszernek kell tekinteni. Ebben az értelemben mondom, hogy akár jó is lehetne. De a kapitalizmus *jelenlegi szabad versenyes megoldása, ez valóban nem a közérdeket szolgálja*. Először is, mert nincs szabad verseny.

Ez az utolsó gondolatkör, amivel befejezném a mondandómat. Mert szép dolog az, hogy piaci mechanizmus, meg szabad piac; és ezt én is támogatom. De akkor, ha ez a piac az állam által befolyásolt, de maga az állam viszont a big business által irányított, akkor nem biztos, hogy olyan szabadpiacot jelent, ami mindenkinek az érdekét szolgálja. Mikor Adam Smith-hez visszanyúlunk a mostani liberális filozófusok, és azt mondják, hogy „hát mi csak azt mondjuk, amit a közgazdaságtan megalapítója mondott”: szabad verseny kell. Igen, de Adam Smith a szabad versenyt azért szorgalmazta, mert a feudális nagyurak járadékkelvonó hatása ellen küzdött. Akkor tulajdonképpen a járadékos birtokos réteg kezében voltak az óriási birtokok. Tőlük függött, hogy ezen lehet-e valamit termelni, lehet-e birkát legeltetni, modernizálni, stb. Ugyanakkor, a nagybirtokos arisztokrácia, a járadékos réteg kezében volt a hatalom. Ők pedig a szabad versenyt ellenezték, védve monopolhelyezetüket. Ez ellen mondta Adam Smith, hogy ilyen állam nem kell, csak húzódjon vissza! A járadékos kivon pénzt a társadalomból és *akadályozza a versenyt*. Amikor most, a jelenlegi állam *a pénzügyi járadékosok*, tehát a pénzügyekből hasznot húzó kezé alá került, akkor megint oda kell hogy visszanyúljunk, hogy nem általában az állam visszaszorítását kell szorgalmaznunk, hanem az *ilyen járadékosok által uralt állam* visszaszorításán kell tevékenykednünk.

Mert szabályozó, közérdeket szolgáló államra nagyon is szükség van. Ezt az ún. északi modell, a korábbi svéd modell sikere bizonyította. (Legalábbis az elmúlt időszakban ez volt a legeredményesebb.) Az, ahol volt társadalmi konszenzus, és ahol elég jelentős újraelosztás volt a költségvetésben, és a szociális háló erős volt.

Az, hogy a gazdagok állandóan azt mondják, hogy mindig meg kell nyirbálni a költségvetést, és a szociális juttatásokat csökkenteni kell benne, nem a közösség érdekét szolgálja. (Érdekes módon, a válságok alkalmával a cég-mentőakciókra fordított összegeket nem kifogásolták.) Látni kell, hogy egy tisztességes adóztatás mellett lévő újraelosztás mindenki javát tudja szolgálni. Valójában még a tőkének a fennmaradását is.

Nem a mohó módon gazdagodni akarókat, de a hosszútávon gondolkodó reáltőke-tulajdonosok érdekeit is.

Most jön egy érdekesség. Éspedig az, hogy a progresszív adóztatást a liberális nézetek határozottan elutasítják. Reagan elnök óta az amerikai gazdaságban csökkent a gazdagok adóztatása.

Úgy tűnik, az a lobbitevékenység, amit a gazdagok kifejtettek, hogy a vagyonukat ne adóztassa az állam, és hogy a jövedelmüket is alacsony kulccsal adóztassák, sikeres volt. Ez hozzájárult vagyonuk állandó növekedéséhez, és a jövedelmi skálának a széthúzódásához. *Saját maguk szponzorálták azt a politikát, amely ezeket a döntéseket meghozta.*

Ha mindezek után megkérdezzük: a mai Magyarországon, milyen államra lenne szükség? Mit válaszolhatnánk?

Olyanra, amelynek van elegendő adóbevétele ahhoz, hogy a legésszerűbb, a közösség érdekét szolgáló beruházásokat úgy valósíthassa meg, hogy attól ne nyomorítsa el az egészségügyet, mint például Amerikában, és a nyugdíjrendszert se.

Hogy a közutakat és a közérdekű infrastruktúrát, ami az üzletnek hosszú távon feltétele, meg tudja valósítani (ahogy ez korábban Amerikában is volt). Mert ha mindenki hozzájuthat ezekhez, akkor valóban szabad a vállalkozás. Profitálhat belőle a kisebb vállalkozó is, nem csak az a nagy, aki eddig a saját hasznára fordította a törvényhozást. Ilyen értelemben kell változásokat végrehajtani a zászlóshajó gazdaságának. Kíváncsiak vagyunk, hogy ez sikerül-e nekik.

Mindenesetre, tanuljunk ezekből, és vonjuk le a megfelelő következtetéseket Európa, Kelet-Európa, és adott esetben a mi hazánk számára is.

A pénzügyi válságról

Beszélgünk a pénzügyi válságról! Mindjárt azzal kezdeném, hogy a nemzetközi pénzügyi válságról, annak Magyarországra ható következményeiről is szó lesz, de mindenképpen messzebbre kell a dolognak nekifutnunk. Sokan vagyunk ősz hajúak, akik tanultunk marxizmust. Idősebb olvasóim nem fognak meglepődni azon, ha én olyan balos kifejezéseket is használok a válságra, amelyeket ők is használtak: válság, túltermelés. Mert előrebocsátom, nem szabad szemellenzősnek lenni. A baloldali eszmeiség áthatotta a XIX- XX. század fordulóját, nagyon sok értelmiségi gondolkodott ily módon. A fél magyar nyugatos irodalom! Tessék elővenni Adyt, tessék elővenni Tóth Árpádot, aki a világ legszelídebb, legszerényebb költője volt, íme, ő is azt mondta, hogy itt a vörös Isten ...márciusban! És: „Hozsánna, néked új Isten, hozsánna.” Így gondolták azok az emberek, akik a válságoktól, nyomorúságtól, szegénységtől sújtott társadalmakban valami kiutat kerestek. Ady is mit mondott?

„Sohse hull le a vörös csillag”

„Sohse vörös a hulló csillag:

Rózsás, lila, zöld, kék vagy sápadt,

Szeszélye az égi világnak.”

Aztán hogy lehullott. 1956-ban hogy lehullott! Mert addigra már a gyűlöletes megszállás szimbólumává vált. De a századelőn még nem. Tehát ezért kell nekünk disztigválni az elemzések és az abból levont következtetések között. Az elemzések (többnyire a baloldali elemzések) a XX. század elején eléggé helytállóak voltak. Mert, tarthatatlan jövedelmi és vagyoni különbségek jellemezték a kapitalizmust, olyan mértékűek, amelyek korábban nem voltak jellemzőek, még a feudalizmus idején sem. Ami felháborított minden gondolkodó embert. Ezért voltak fogékonyak erre az ideológiára, a pénzügyi válságokkal kapcsolatos elméletekre. Azt a következtetést, amelyet levontak, az idő tévútnak minősítette. A proletárdiktatúra nem oldotta meg a problémákat.

De a kapitalizmus, noha átment néhány átalakuláson, azért számos negatívumot újratermelt. Napjainkban például jól haladunk ismét a hatalmas jövedelmi és vagyoni különbségek növekedése irányában. És súlyos pénzügyi válságok ismétlődtek meg! El kell tehát gondolkodnunk ezek okain.

A nagy mérséklés illúziója. Ez lehetne akár egy alcím is.

Ugyanis 30 éve az amerikai jegybank, a Fed elnöke, Greenspan azt mondta, hogy megoldottuk a válságok elkerülését. Nem csak ő, de sok tudós, közgazdász is ezt hitte. Egyikük írása egy kis idővel azelőtt jelent meg, hogy kitört utána a hatalmas válság. Nem lesz többet válság? Nos, ennyit a közgazdászok előrelátásáról.

De mire alapozták? Mert az igaz, hogy 30 éven át, tény és való, az amerikai gazdaság viszonylag válságmentesen és egyenletesen, nagyjából 2%-os növekedési ütemmel fejlődött.

Erre alapozva ideológiákat gyártottak, hogy íme, megvan a megoldás. Ennek a titka az volt, hogy hosszú időn keresztül alacsony volt az infláció. A Fed olyan monetáris politikát alkalmazott, amellyel stabilizálni tudta az inflációt. *Nagyon alacsonyan tartotta a kamatokat.* Elérkeztünk tehát egy új korszakba? Így gondolták.

Még a 2008-ban bekövetkezett válság is talán csak átmeneti gond. Majd helyreáll a világgazdaság. Voltak olyan közgazdászok, akik azt mondták, hogy be kell avatkozni, de voltak olyanok, akik azt mondták, a gazdaság majd magát kiigazítja. Az egyik amerikai közgazdász a közsféra és a magánsféra ellentétes alakulására hívta fel a figyelmet. (Az új-keynesianusok egy kicsit baloldaliak. Ezen azt értjük, hogy mindig hangsúlyozzák az állam szerepének fontosságát). Az a helyzet, hogy a magánszektor ugyan jelentősen eladósodott Amerikában, de a termelés fellendült, mert az adósság azt jelentette, hogy vásároltak hitelre, a jövő számlájára. Egy jeles, nagyon értelmes közgazdász, Minsky azt mondta, hogy a nagy stabilitás érdekes módon instabilitást szül. Mert elhisszük, hogy valóban egy olyan új világba értünk, amelyre nem

érvényesek a korábbi szabályok. Mire lehet itt gondolni? Arra a szabályra, hogy az vegyen fel hitelt, aki felmérte, hogy tudja majd fizetni. Az vegyen fel hitelt, akit a bank erre megvizsgál. Mit jelent, hogy nem érvényesek ezek a szabályok? Akkor fű, fa, virág felvehet hitelt!

Egy híres indiai közgazdász, úgy hívják, Raghuram Rajan – én nagyon-nagyon sokra tartom az ő munkásságát –, azt mondta, hogy *még egy kutyának is adtak hitelt*. Annyira könnyen lehetett kölcsönhöz jutni. Ez tulajdonképpen ahhoz vezetett, hogy egyfajta *Ponzi-finanszírozás* alakult ki, egy hitelpiramis, hitelből törlesztettek a világ végéig. Képzelnék el egy fejre állított piramist, amelyben mindig úgy fizetem vissza az előzőleg felvett hitelek, hogy újabbat veszek fel e célra. Igen, ezt Ponzi-finanszírozásnak hívják, egy bizonyos hazard személynak a neve után. Korábban úgy lehetett hitelhez jutni, hogy a múlt eredményeit vették alapul, azt gondosan mérlegelték.

Most pedig a jövőre való spekuláció alapján adják a hiteleket!

Aztán ez sok kockázatot rejtett magában, de egyre többen csinálták. Mindenki reménykedett, hogy neki sikerülni fog. Így előbb vagy utóbb az összeomlás mindenképpen bekövetkezett.

„Who is the bigger fool”, volt a játszma neve, vagyis: ki a nagyobb bolond. Ez körülbelül az ipi-apacs, számár a végállomás című gyerekjátékra emlékeztet. Az utolsó csúnyán rá fog fájni. Az ember elgondolkozik azon, hogy azok, akik ezeket a folyamatokat menedzselték a pénzügyi szférában, vajon tudták vagy nem tudták? De bizony, hogy tudták! A nevekből kiderül, amiket a brókerek egymás között használtak, azokra az úgymond „termékekre”, amiket eladtak (mert a pénzügyi piacon az értékpapírokat termékeknek tekintik). Ezek a hitelek, amelyek papír formájában jelennek meg, és adhatók-vehetőek, ezek az értékpapírok. Ilyen nevekkkel illeték: *hazugok hitele*, (NINJA) *A hitel...* Semmi sincs, és mégis kapsz hitelt! Nincs jövedelmed, nincs állásod, nincsenek fedezetet jelentő eszközeid. (NINJA az angol szavak rövidítéséből keletkeztetett szó. **No Income, No Job or Asset**). Már ebben a képben is benne van, hogy olyan agresszív ez az üzletpolitika, mint egy távolkeleti harcos, egy nindzsa. Tudták, hogy mit adnak el. Úgy is nevezték az ilyen ügyleteket, hogy *neutron-hitelek*. Ez a szó a neutronbombára asszociál. „Toxic waste”, mérgező hulladék.

Így is hívták egymás közötti beszélgetésben a termékeket, amit eladtak. Nyilván nem a kliensnek mondták, akire rásózták. *De ha tudták, akkor hogyhogy mégis csinálták ezek a brókerek?*

Kenneth Galbraith junior (azért junior, mert volt egy híres idősebb John Kenneth Galbraith) azt írja egyik cikkében:

„Ha önöknek ez egy bünszövetkezetnek tűnik, akkor az azért van, mert valóban arról van szó.” Ez azért kemény állítás!

Az idősebbik Galbraith számos híres könyvet írt a 60-as években. Ismertem, mert abban az időben a kandidátusi disszertációm védéséhez kellett egy filozofikus művet elemezni, és én az egyik friss művét elemeztem. Az új ipari állam volt a címe, nálunk is kiadták. Ebben arról beszélt, hogy a *technokrácia* egy új osztályt alakít a modern világban. Korábban úgy gondolkodtak, hogy vannak tulajdonosok és az alkalmazottaik, és köztük helyezkedik el a menedzser, a technokrata menedzser.

Aki bizonyos értelemben egyike az alkalmazottaknak, a vezetőjük. Ő egyrészt technikailag érti, mi is az, amit gyártunk, másrészt pedig üzletileg is érti, hogy hogyan kell azt gazdaságosan megszervezni és eladni. Ezek a technokrata menedzserek tartják igazán kezükben a hatalmat. Mert tulajdonképpen a tulajdonosok azt mondják, te mondod meg, hogy akkor mit döntsünk, hogy nekünk jó legyen. A tulajdonos is a menedzser függvényévé vált, nemcsak az alkalmazottak... Ezt mutatta be John Kenneth Galbraith, az édesapja, az általam most idézendő, napjainkban is aktív amerikai politikusnak, James Galbraithnak. Ő is a közgazdasági szakmát választotta, és bár nem lett olyan híres, mint édesapja, de azért írt egy pár fontos munkát ő is. Az amerikai szenátus közgazdasági bizottságának a vezetője volt hosszú időn át, és sokat foglalkozott a fenti, pénzügyi csódhöz vezető praktikákkal.

1991-ben kint voltam az Amerikai Tudományos Akadémia meghívására előadást tartani az USA-ban. Mint hivatalos állami vendéget körülvettek az ottani titkosszolgálat emberei. Segítőkések, nagyon is segítőkések voltak, és érdeklődtek, hogy mi is történik itt Magyarországon. Én akkor bankügyekkel foglalkoztam. Azt mondták, náluk éppen óriási bankcsőd van. Figyelmeztettek, hogy vigyáznunk kell a bankszabályozásra.

Az ún. takarékbankok ugyanis éppen akkor mentek csődbe az USA-ban, óriási veszteséget, több száz milliárd dollár veszteséget okozva a kormánynak. Trükkös ügyletekkel vitték csődbe a bankokat a vezető tisztviselők. Ki kellett menteni a kis betéteseket az államnak, hogy ne inogjon meg a bankrendszerbe vetett bizalom. Akkor a bíróságok több ezer(!) banki alkalmazottat ítélték börtönre hűtlen kezelésért. Azt mondták, hogy *ez bűnszövetkezet* volt, a pénzügyi szektor emberei felelőtlenül viselkedtek.

És íme, 2008-ra, újra, ugyanilyen, több hullámban jelentkező csőd következett be!

Volt már egy viszonylag nagy válsághullám a 2000-es évek elején is, akkor a technikai részvények, tehát az ún. dotcom részvények miatt. Mindenki azt hitte akkor, hogy mivel az információs technika a jövő zenéje, ebbe kell befektetni! Igazuk is volt, valóban ez a jövő nagy lehetősége! Mindannyian tudjuk, az információs technika valóban egy új korszakot hozott el. De mégsem olyan gyorsan, hogy abból rögtön meg lehessen gazdagodni. Nem mindenre garancia az, hogy egy vállalkozás az „IT, információs technika” terén tevékenykedik. Nem biztos, hogy a cég talpon marad. Ki is alakult egy „buborék” a piacon, az „IT bubble”. Irreálisan felment ezeknek a cégpapíroknak az ára. Túlértékelték ezeket az eszközöket. Ha valaki egy részvényt túlzott áron vesz meg, az, sajnos, sohasem térül meg neki. Felvetődik persze a kérdés: Hol volt vajon az ellenőrzés? Miért nem ellenőrizték jobban a piacot? 22 évvel ezelőtt, 2000-ben, meg 14 évvel ezelőtt is, 2008-ban? Nem könnyű erre válaszolni. Hiszen vannak ellenőrző intézmények! Amerikában több is.

Az amerikai társadalomban a pénzügyi világnak olyan óriási a hatalma, *hogy befolyásolni tudja a demokratikus állam jogrendjének a működését*. Megveszik, hogy úgy mondjam „zsebből” a politikusokat. Nem úgy, hogy valami törvénytelen történik! Mindezt törvényesen is el lehet érni. Olyan irányba lazítottak a törvényhozók a szabályozókon mindenütt az elmúlt 20-25 évben, hogy az ilyesmi egyre könnyebb legyen.

Mondták, „főlősleges terhet ró a pénzügyi szektorra” a szigorú ellenőrzés. Ettől majd drágább lesz neked a hiteled! Ezt bemesélték az átlagpolgárnak. Elhitették velünk (nálunk is hangoztattak ilyesmit), hogy a mi érdekünk, hogy lazább legyen az ellenőrzés. Pedig ez mindig csak a pénztőke érdeke volt.

Az ember belegondol abba, hogy a világon mindenütt van ellenőrzés, ahol társadalom van. Hogy nyugodtan megehesd a zöldséget, amit veszel a piacról, mégiscsak kell hinned abban, hogy van valami élelmiszer-felügyelet, amely ellenőrzi, hogy milyen vegyszerekkel kezelték ezeket. Legalábbis reméljük. Ha felülsz egy repülőre, akkor fontos számodra, hogy a légiforgalmi irányítási rendszer kellően legyen szabályozva, nehogy egymásnak menjenek a gépek. (Így is van esetenként légikatasztrófa.)

Nekünk mégiscsak muszáj utazni. Ahogy a latinok mondták: „Navigare necesse est”, azaz: „hajózni muszáj”. Csak a szabályozásban bízhatunk, meg abban, hogy azért a pilóta sem akar öngyilkos lenni. Tehát, bizakodunk, hogy jól szabályozott a légiközlekedés – és így tovább, más területeken is. Hát akkor, ha a bankokba beteszed a pénzedet, nem fontos, hogy ott legyen olyan szabályozás vagy felügyelet, amely ellenőrzi, hogy ezek az intézmények hogyan működnek? Kell, hogy legyen betétbiztosító rendszer, amelyért az állam garanciát vállal. Össze is adják a bankok hozzá a pénzt, de sokszor az államnak is bele kell ebbe szállnia. Ezek az intézmények elvileg mind-mind figyelnek arra, hogy a pénzügyintézetek jól működjenek. Hát hol voltak a válságok alkalmával ezek a felügyeletetek?

Különösen az USA-ban nagy kérdés ez, kedves barátaim, mert ott legalább 4 vagy 5 intézmény van, amelyik mind a pénzügyi szektor felügyeletével foglalkozik. Magának a Fed-nek van egy ellenőrzési részlege; aztán, állami szinten is van egy értékpapír-felügyelet, és a betétbiztosítási rendszer is folyamatosan ellenőrzi a pénzügyintézeteket. Kialakult azonban Amerikában egy úgynevezett *árnyékbank-rendszer*, ami szintén közvetít pénzeket, *de nem tekinthető banknak*. Mert banknak az tekinthető, amely intézmény pénzforgalmat is közvetít. Tehát nem elég az, hogy hitelt ad, attól még nem biztos, hogy bank egy intézmény, és a szabályozás hatása alá esik.

Pénzforgalmat is kell közvetítenie. Ha pénzforgalmat is közvetít, és hitelt is ad, és betétet is elfogad, akkor bank. („Betét–hitel–valuta”; emlékszünk talán még az OTP reklámjára?) Ha mindezeket a tevékenységeket folytatja, s ezek között van a számlavezetés is, akkor nagyon könnyen tovagyűrűzhet egy válságos helyzet. Mert ha nekem fizetési kötelezettségeim vannak, és nem tudok annak eleget tenni, akkor a partner se fog tudni, és a továbbiak a láncban se fognak tudni... Pontosán ezért van, hogy *a bankokat* nagyon alaposan ellenőrzik. De kevésbé ellenőrzik *a nem-bankokat*, amelyek nem csinálnak fizetési műveleteket, hanem csak adott esetben hitelt nyújtanak. Mert akkor azt mondhatják, kérem, mindenki nézze meg, kitől, mit vesz fel; figyeljen az is, aki felveszi az adósságot. Ő is felelős érte.

Olvassák el az ügyfelek az apróbetűket! De olyan apró betűkkel van sokszor odaírva az információ, hogy alig olvasható. Szoktam is magamban mondani, előregező társadalmunkban mi a ménkűért csökkennek egyre jobban a betűméretek? Még szemüveggel sem lehet elolvasni. Saját tapasztalatból mondom.

Igaz, hogy műtött szemmel, de elég jól látok, ennek ellenére az ilyen iratokon levő apró betűket nem tudom olvasni. Tehát, a szabályozás számos hiányosságot mutatott fel nálunk is, külföldön is. Az *ún. értékpapírosítás* például megkavarta a hitelnyújtásnak az egyszerű műveleti rendszerét. Ugyanis az értékpapírosítás azt jelenti, hogy a nyújtott hitelszerződésből születik egy dokumentum, olyan, amelyet a bank *eladhat*. Tehát a bank részéről a hitelszerződés egy értékpapírrá tehető. A bank neked odaadta a hitelt, te neki tartozol. De az értékpapírosítás után annak tartozol majd, aki ezt értékpapír-formában feléd bemutatja. A bank el tudja adni a hiteleidet, ha ezek értékpapír-formát öltöttek. Ha értékpapírosítva lett, és eladta, a vevő friss pénzt adott be a bankba. És akkor újra továbbmehet a verkli. Megint van friss pénz, amit ki lehet adni, kamatra. A részvények, kötvények eleve értékpapírok.

Itt azonban a bank nemcsak forgalmazhat értékpapírokat, de *maga is beszállhat ilyenek „gyártásába”*. Nálunk is voltak banki értékpapírok. Kicsit más alapon, mint amiről eddig beszéltem, mondhatni, mind közönséges forgatható banki adósságlevelek formájában. A betét is a bank adóssága feléd; de az nem forgatható. Ha értékpapírként szerezte a forrást a bank, az továbbforgatható volt már...

Gyakorlati tapasztalataimra utalok vissza: az Agrobankra emlékszem, hogy nagyon sokfajta banki értékpapírja volt a piacon. Jó kamatozással. Izgalmas kérdés, hogy az értékpapírnak milyen az árfolyama.

Mert a 100 forintos érme az 100 forint, ha rá van írva.

A pénz az, ami önmagával azonos. Ilyen értelemben. 100 forint értékkel 100 forint adósságot törölhetsz. (Ez az egyik fajta meghatározása a pénznek.) Az értékpapírnál azonban nem biztos, hogy ha átadsz 100 forint névértékű papírt valakinek, akkor tényleg törölted a 100 forint tartozásodat. Mert lehet, hogy annak a papírnak az éppen érvényes árfolyama vagy alatta van a nominális értékének, vagy esetleg ráfizettél, mert fölötte van az árfolyam a névértéknek! Ha tehát eladnád, pénzzé tennéd, az több lenne, mint ami rá van írva. Tehát több, mint az adósság, amely a névértékkel azonos...

Az értékpapír pénzértéket tartalmaz, de *mégse pénz*. Mint említettem, az Agrobanknak voltak ilyen kibocsátott papírjai, pl. Krajcár, meg Garas, ilyen volt a neve az értékpapírnak. Befektetési bankoknak hívják azokat a bankokat, amelyek értékpapír-kereskedéssel foglalkoznak. De ezek *mások* értékpapírját veszik. Két típusa van: az egyik, amelyik tárcájában tartja a papírokat, és megvárja, amíg lejárnak; ilyen ritkán van. (Ezek inkább befektetési alapok.) A másik, amelyik vesz pl. jelzáloghiteleket, „átcsomagolja azokat”, és eladja a befektetőknek.

Vannak kis takarékszövetkezetek Amerikában; nem pontosan a magyar helyzetnek felel meg, de van analógia. Ott ezek lakáshitelt nyújtottak a kisembereknek. Ezt a lakáshitelt más pénzügyi intézmények, „kvázi bankok” megvették a takarékszövetkezetektől, „átcsomagolták,” s eladták. Volt ennek valami szabályozása, de mindenesetre lehetséges volt, hogy több hitelt „összecsomagoljanak” egy papírba, és azt mondják rá, hogy ennek a papírnak a tartalma Kis Marinak, Nagy Józsinak meg Gipsz Jakabnak a hitele, melyet ő ennyi és ennyi idő alatt fog törleszteni. Ezekből – kis matematikával – lehet csinálni egy új értékpapírt. Mivel a szerződésekből lehet látni, hogy melyik évben ki, mennyit fog törleszteni belőle és ki, mennyi

kamatot fizet. Hiszen a törlesztés és a kamatfizetés az ún. adósságszolgálat. Ez lesz az adott új értékpapír hozama...

Pénzügyi innovációk egyike az ilyen ügylet. (A hazai hétköznapi életben az ilyesmi talán nem gyakorlat. De gondoljunk csak bele, hogy ami egyszer már volt, az előbb-utóbb lehet, hogy lesz majd itt is; a világ egyik részéről átszivárog a másikra a technika. Jobb, ha felkészülünk rá.)

Nagyon érdekes logikai gondolatmenet húzódott meg az amerikai piac gondolkodása mögött. Kétfajta papírt csináltak a „kivásárolt” hitelállományokból: az egyiket holtbiztosan fizetőnek tekintették, és az ezekből képezett papírra nagyon alacsony kamatot adtak. Azt mondták, aki ilyen papírt vesz, az a biztonságot veszi meg a befektetéseivel. Nem lesz nagyon nagy hozama, de tudja, hogy értékálló, *amit vásárolt*. A pénzemet mindenképpen valamibe be kell fektessem ahhoz, hogy majd megkapjam legalább ugyanazt az értéket érte. Tudjuk, ha a szalmazsákba tesszük a pénzt, akkor az inflációval értéktelenedik. Ha nem nagy az infláció, akkor nem nagyon. Azért most nagyon sok ember tart otthon is pénzt. Ha az infláció egy kicsit megerősödik, akkor majd szívni fogják a fogukat, mert ha nem viszik be a bankba, ahol esetleg legalább az inflációt kompenzáló kamatot kapnak a pénzüik után, akkor szép lassan elolvad a megtakarított pénz értéke. A számlánk is elolvadhat; akinek folyószámlája van, és nem nagyon használja, egyszer csak azt veszi észre, hogy már kevesebb van rajta, mint amikor betette. Mert a bank a kezelési költségeket felszámítja, és levonja a számláról.

Az értékpapíroknál is kell lennie valamilyen hozamnak, ami egyrészt a kockázatot fedezi. Ha nagyon biztosan garantálja a kibocsátó cég a tőkét, akkor ez egy „senior” kötvény, így nincs kockázat. A másik típus viszont a „junior” kötvények fajtája. Ezek olyanok – ifjúság-bolondság –, amelyek kockázattal járhatnak, viszont azokra magasabb kamatot fizetnek. Tehát két típusú csomagot csinált az „átcsomagoló” belőle. A biztonságos befektetéseket azok az intézmények vásárolták meg – befektetési alap, nyugdíjalapok –, amelyek legalább azt akarják biztosan látni, hogy azért a hozzájuk befizetett összeg, amit most ezekbe az értékpapírokba befektetnek, biztosan meglegyen. A másik típusú befektető, aki a hozamot nézi, az megveszi a kockázatosabb csomagot. Ez azt jelenti, ha tíz hitelből, amit összecsomagolnak, és valaki nem fizet, az a junior kötvénynél fog jelentkezni...A senior kötvénytulajdonosoknak járó részt abból, aki egyáltalán fizetett, mindenképpen kifizetik. Ha tizből kettőnél mégis baj lesz, akkor az a junior kötvénynél fog problémát okozni.

Addig, amíg nem jelentkezett a probléma, ott viszont magas volt a kamat! Lehet, hogy még így is megérte neki. Tehát ezeknél a pénzügyi innovációknál keletkeztetnek forrásokat, hiteleket, amelyeket szétosztanak. Az intézmény, aki ezt az akciót csinálja, megveszi és eladja, tehát olyan, mint egy kereskedő. Vesz, elad, ha gyorsan forognak az értékek, nincs nála a kockázat. Ha van jelentős állomány, amit tartanak, az kockázatot jelent. Ugye a kereskedőcégnél is, ha a nyakán marad a gyümölcs, az megrohadhat. Ezek a cégek nagyon gyorsan eladják portékájukat, tulajdonképpen mindenütt leveszik a sápot.

Ezek a „csomagoló” cégek prosperáltak is. A befektetők, ahogy az előbb említettem, jelentős részben a nyugdíjalapok voltak. Pontosan azért vették meg a senior kötvényeket, mert biztonságosnak látszottak. Mitől is voltak azért olyan nagyon biztonságosak? Láttuk a rendszert, ahogy kialakították. De azt is tudjuk, hogy vannak olyan cégek a pénzügyi intézményi rendszerben, akik az értékpapíroknak az értékelésével foglalkoznak. Megnézik, korábban milyen volt a kockázat, megnézik, hogy amit fizetnek kamatként, az kellő kompenzálás-e a kockázatért, s eléggé biztonságosnak tűnik-e ez a papír. Eszerint BBB, ABB, AAA a minősítése. A három A a tőkéletes értékpapír. Hallottak róla ugye mindnyájan, hogy időnként a magyar államkötvényeket is értékeli. A Moody's, a Fitch, vagy más minősítő cégek egyike szokta ezt végezni. Mi valahol a B körül vagyunk. Ha főntebb minősítenek egy papírt, akkor kevesebb kamatot kell fizetnie. Ha egy értékpapírminősítő cég azt mondja, hogy ez biztos kamat, akkor én azt elfogadhatom, mert legalább tudom, hogy erre nem fizetek rá. Igaz, valószínűleg nem kapok nagyon sok kamatot utána. Magyarországnak ez lenne az érdeke, hogy értékeljenek minket föl, mondván, hogy Magyarország jó adós, mindig nagyon tisztességesen fizet. Ennek következtében papírjait olcsóbban lehet eladni. Nekünk, állampolgároknak akkor az a kölcsön kevesebbe kerül.

Hogy egy ilyen pecsétet rátehessenek ezek a minősítő cégek az adott értékpapírra, a kibocsátó vállalatok Amerikában egy biztosítóhoz fordultak, AIG-nek hívják. Ez egy óriási, sok milliárdos alaptőkéjű biztosító. Az intézmény kibocsátott olyan biztosítási kötvényeket, amit így hívtak, hogy CDS: *bukás elleni biztosítás*. Valami pénzt fizettek nekik érte, ők megvizsgálták a papírokat, és rátették a pecsétet. Ezek birtokában a *minősítő cég* azt mondta, ha a biztosító rátette a pecsétet (tehát a biztosító azt vállalta magára, hogy ő akkor majd fizetni fog, ha netán baj lenne), akkor a minősítő cég a legmagasabbra minősítheti az így garantált értékpapírokat. Nyilván a korábban idézett senior kötvények ilyenek voltak. A junioroknál már valamit figyelembe vettek a lehetséges kockázatokból. Amint látjuk, igen bonyolult intézményi rendszer van az amerikai folyamatok mögött.

Három típusú intézményt is láttunk.

Azt, amelyik szerez forrást és utána továbbadja, a minősítő céget, és a biztosítót, aki bukás-biztosítást köt rá. Ha biztosít a bukásra, akkor én, a minősítő, már nem is nagyon nézem, csak nyomom rá a pecsétet, hogy mehet. Inkasszálják a kis pénzt érte, nem kell sokat fizetni. A bukás valószínűségét ugyanis mindenki, a biztosító is, alacsonyra becsülte. Mindenkinek megérte. A játékszabályok szerint ez csodálatosan működőképes üzlet volt. Az ember egy kicsit elgondolkodik, hogy vajon a biztosítók hogyhogy ilyen vakmerően nem félték a kockázattól? Képzelnék maguk elé most egy dinoszauruszt, hosszú farkokkal. Hát, ha különböző típusú ügyleteket kockázat alapján besorolunk, akkor vannak olyanok, amelyek a dinoszaurusz farkánál vannak. *Nagyon ritkán fordulnak elő*. A múltira vetítve azt mondták, hogy ezek olyan ritkán fordulnak elő, hogy ez *nem jelenthet nagy kockázatot*. Ez volt az alapja, hogy a biztosítók melléfogtak ezzel a dologgal. Azt mondták, miért ne fizetnének a lakáshitelesek? Hát mindenki benne akar a lakásában maradni! Inkább vért fognak pisilni, hogy el ne veszítsék azt, amit eddig befizettek. Mert ha elárverezik a házat, akkor kifizetik a kölcsönzőket. Lehet, hogy azoknak se jut elég, de az, hogy a te befizetett pénzed elvész, az biztos. Ezért az emberek, mert egyrészt szeretnék, hogy a fejük felett fedél legyen, másrészt, hogy el ne veszítsék azt, amit már addig befizettek, kétségbeesetten akarnak a lakáshiteleknél fizetni.

Erre a pszichológiai tényre alapoztak a biztosítók, mondván, hogy kicsi a nem-fizetés esélye.

Itt megint egy hasonlóság. Mondtam, hogy sok különbözőség van Amerikával, de vannak hasonlóságok. Ez is igaz volt nálunk, hogy például az emberek mennyire próbálnák megmenteni a lakáshiteleiket. Itt volt ez a devizás lakáshitel. (Ez nem Amerikára jellemző. Az amerikaiaknak saját valutájuk van, amiben felvették a hitelt, s az övük a világvaluta).

De mégis, az USA-ban is, lám, problémát jelentett az, hogy a kockázatot nem jól mérték fel. Sokan fektettek be a nyugdíjalapokból ezekbe a pénzügyi innovációkba – az előbb már említettem, miért –, mert az USA-ban vannak vállalati nyugdíjalapok is, nemcsak az állami nyugdíjalap. Amerikában kifejezetten az a több, ahol nem adják oda neked a fizetésedet, hanem egy részét mindjárt a nyugdíjalapba teszik. Egyébként ezt a forrást többnyire maga a cég használja fel. Ilyen értelemben te a saját cégedet, munkahelyedet stabilizálod azzal, hogy elfogadod azt, hogy a fizetésed egy részét készpénzben kapod, a másik részét pedig a nyugdíjalapodba teszik bele.

Sok kis hányad sokra megy, a cégnek az egy kellemes forrás, hogy őszinték legyünk, önmaga fejlesztéséhez, de végül neked, munkavállalónak is van ebben érdekeltséged. Fontos, hogy megmaradjon 20-30 évig ez a cég, aki téged most nyugdíjalappal kecsegtet, és akkor is működjön, amikor te nyugdíjba mész, hogy ki tudja majd fizetni. Ahhoz pedig az kell, hogy a piaci versenyképessége meglegyen. Ehhez folyamatos forrás kell, és a fejlesztéshez te a nyugdíjárulékoddal tulajdonképpen hozzájárulsz. Münchhausen báró esete ez, aki saját hajánál fogva húzza ki magát. Kivéve, ha valaki elvágja a haját az illetőnek. Akkor viszont te is a földre esel. Ez történt a nyugdíjalapoknál is, amikor becsődöltek az említett értékpapírok. De hogy pontosan miért is csődöltek be, erre mindjárt kitérünk.

Az USA-ban vannak vállalati nyugdíjalapok is, nem csak az állami nyugdíjalap. Amerikában kifejezetten az a több. Nem adják neked oda a fizetésedet a cégnél, hanem egy részét mindjárt a

nyugdíjalapba teszik. (Ezt a forrást, mint fentebb említettük, a cég maga használja fel. Ilyen értelemben te, a saját cégedet, munkahelyedet stabilizálsz azzal, hogy elfogadod, hogy fizetésed egy részét készpénzben kapod, a másik részét, valami kis hányadát pedig a nyugdíjalapodba teszik bele).

Hát ez egy piszok nagy kiszúrás, tisztelt barátaim, mert oda az emberek jövedelmét tették be. Nem kapták ugyan kézhez, mert a cég tette be, de hát ez az ő céggel kötött szerződésük része volt, az övék volt! És íme, a befektetéssel elvesztették. A kutya se húzta ki őket ebből. A nyugdíjalapokat nem szanálták Amerikában. Ez azért érdekes, nem? A bankokat szanálták, de a nyugdíjalapokat nem. Tehát a kisemberek érdekeit messze kevésbé vették figyelembe, mint akár itthon, akár másutt, ahol állami nyugdíjrendszer van, hasonlóan a magyarhoz. Elég nehéz dolog helyt állni, de legalább mi például a devizahitelesek esetében több-kevesebb sikerrel mégis megpróbáltuk. Az amerikaiak meg sem próbálták. A nyugdíjalapok veszítettek, *hát* így jártak. Erről egy nagyon buta anekdota jut eszembe. Híres zenészünk, nem is akarom mondani a nevét, egy nagyon híres zongoristánk volt, Erdélyben járt. Koldusok jöttek kéregetni, de csak egy 50 lejese volt. Azt kérdezte a koldustól, tud-e visszaadni 49,5 lejt? (Csupán 50 Banit akart neki adni) Dehogyan tudok! – mondta a koldus. „Hát akkor így járt” mondta foghegyről a híres ember, és eltette a pénzt.

Körülbelül így jártak az amerikai nyugdíjasok is. Bizony, a fejlett országoknál ilyen hatalmas igazságtalanság következett be. Lámfalussy Sándorra gondolok most, aki az Antal-kormány tanácsadója volt, bankügyekben velem is többször tárgyalt. 2008-ban megjelent egy könyve (pont akkor, a válság évében), ami címe szerint a fejlődő országok válságával foglalkozott. Igazából azonban a fejlett országok szemére vetette, hogy milyen alapon osztogatnak tanácsokat a fejlődő országoknak, amikor ők, akik csinálhatták úgy, ahogy gondolták, mégis ilyen hatalmas csődbe mennek. Ezt ő már jó előre, 2006-ban leírta.

Hát igen, az ember elgondolkozik, hogy vajon a nyugdíjalapok miért nem voltak még körültekintőbbek? Hát azért, mert a nyugdíjalapokat is az új ipari államok technokratái, jelen esetben pénzügyi technokraták vezették. Ha én egy pénzügyi menedzser vagyok, és meghívnak engem egy nyugdíjalaphoz, hogy kezeljem a portfólióját, akkor megkérdezem, hogy akkor én mennyit kapok érte? Akkor azt mondják, ha jól jövedelmez a portfólió, akkor teneked ennyi és ennyi lesz a bónuszod, juttatásod. De akkor a nyugdíjalap kezelője azt gondolja, hogy nem vagyok bolond egy alaphoz eljönni, ha nekem ott csak egy szerény összeget adnak. El kell érnem azt, hogy ez is jó hasznot hozzon. Belemásznak ők még a junior kötvényekbe is, hogy több hozamot érjenek el, és egy-két évig, amíg ez nem bukott be, addig a menedzsereknek, köszönik szépen, nagyon jó kis bónuszokat adtak. Itt egy közbevetést teszek, mert tudom, hogy logikailag nagyon nehéz követni az én kicsit szerteágazó előadásomat, mégis azt szeretném mondani, hogy az nagyon problémás tud lenni, ha az ember a befektetésekénél nem figyel kellően oda, hogy milyen veszélyek jelentkezhetnek. És akkor sajnos belecsúszik abba, hogy rövid ideig jó, de aztán mégiscsak jelentkezik a kockázat ára. Amíg jó volt, azt már zsebre tette.

Raghuram Rajan azt a tanácsot adta – és azóta sem fogadták meg, tán csak részben –, hogy hosszabb távot nézzenek a menedzsernél. És ha kiderül, hogy például 3 év alatt csak az első 2 év ment jól, utána nagy veszteség van, akkor csak az átlagot fizessék neki ki, tehát vonják le belőle a veszteséget. Ez nagyon helyes. De ez nem volt így, ezért nagyon sokan a közgazdász társadalomban bosszankodnak azon, hogy milyen dolog ez: magánhasznok és közkockázatok? Mert a bankoknál a banki menedzserek jól kerestek, amíg ment az üzlet. És amikor a kockázat beütött, akkor az állam kihúzta őket. Mert a bankokat mindig ki fogja húzni. A banki menedzserek önmagukat jutalmazták a hatalmas jövedelmekkel. Képzeld el, hogy ez adott esetben a jövedelmek 50%-át is kitette! Tehát egyszerűen érdekelték voltak a kockázat vállalásában. Főleg, ha utána el lehet valahogy intézni, hogy ez a kockázat ne háruljon rájuk vissza. Így maguk fújják a buborékot, hogy így mondjam, ameddig csak lehet. Hallgattam, olvastam egy olyan szöveget, ahol azt mondták, „amíg a zene szól, addig nem lehet kiszállni a

táncból.” Tehát nem mondhatja valaki, hogy én úgy érzem, hogy ez veszteséges, mert akkor rögtön – olyan szemléletes az amerikai kifejezés – *lelővik/fire*, azaz elbocsátják. Tehát addig kell, hogy csinálja, ameddig lehet még belőle hasznot szerezni. Így addig táncolnak, ameddig a Titanic el nem süllyed.

Így aztán kénytelen volt az állam Amerikában, a 2008-as nagy válság után bankmentést csinálni, és nemcsak a kereskedelmi, de a befektetési bankokat is kimentették. Meg ezt az EIG-t is, továbbá a jelzálog-hitelezés központjait, a Fanny May-t és a Freddy Mac-et. Amerikában e két utóbbi intézmény az ernyő-bankjai a lakásjelzálog-hitelezésnek. Ezek garantálják ezen értékpapírok árfolyam-stabilitását. E tevékenységük során sok rossz hitelt megtestesítő papírt halmoztak fel a portfóliójukban, ezért kellett kimenteni őket. Hogy lehet egy papír árfolyamának a stabilitását garantálni?

Úgy, hogy valaki vesz, meg elad belőle, aszerint, hogy az árfolyam hogyan alakul. Ha nem akarom, hogy az árfolyam nagyon ingadozzon, akkor fel kell vásárolni, ha azt akarom, hogy a piacon vegyék ezeket a papírokat zavartalanul, akkor azoknak a papíroknak a befektetők számára egyfajta stabil hozamot kell garantálni. Ez csak akkor van, ha nem kezd el zuhanni az árfolyamuk, mert akkor – olvasnak ugye újságot, vannak ilyen hírek –, megint esik a hozam. Akkor az emberek menekülnek attól a papírtól, és akkor *még jobban* esik az árfolyama. Ennek következtében amikor esni kezd, akkor a csúcs-szervezetek, a Fanny Ma és Freddy Mac, felvásárolják a papírt, és ezáltal stabilizálódik az árfolyam. Gipsz Jakab Amerikában nem tudja, hogy mitől változik az árfolyam, azért, mert beavatkozott a csúcs-szerv, vagy pedig ilyen jó a kereslet-kínálati egyensúly. Így rossz hiteleket tartalmazókat is megvesznek... Mert nyilván, aminek esett az árfolyama, nem véletlenül esett, nyilván azért, mert ott már kezdtek jelentkezni a bajok. Ezért ezek a csúcsszervezetek tele lettek rossz hitellel. Ezeket kellett a kormánynak, miután kormány által támogatott szervezetek voltak, kimenteni, fedezni a veszteségeit. Sok-sok ezer milliárd USD volt ez. Ráadásul magáncégek ezek! Korábban államiak voltak, aztán privatizálták őket, de úgy mondták, hogy azért ez az állam által támogatott intézmény, mert hiszen jó közösségi célt szolgál: a jelzálog piaci forgalom stabilitását. Így mögötte volt, megfelelő szerződéses formában, az állam. Ezért be is kellett neki avatkoznia. Magáncég volt, aki a hasznot ezen az üzleten a részvényesei számára megszerezte, de amikor baj lett, akkor odafordult az állam bácsihoz, hogy tessék engem kihúzni.

Magánhaszon, közösségi kockázat? Hát igen, mint mondtam, ez a jelenlegi amerikai pénzügyi rendszer. A jogászok erről meggyőzhetőek voltak. Van annyi pénz, amennyiért meg lehet valakit valamiről győzni? Mindig van annyi pénz. Meggyőzhetőek voltak arról, hogy a szabályozások lazítását javasolják, majd itt most pont fordítva, az állam beavatkozásának szükségességéről győzzék meg a képviselőket darabonként. Minta lehet, talán akik figyelemmel kísérték, azok emlékezhetnek rá: több, mint 10 évvel ezelőtt az amerikai kongresszusban volt egy kis hercehurca, hogy akkor most mit tegyenek... És sikerült átvinni azt a törvényt, amely szerint több száz milliárd dollárral mentik ki a bankokat. Ezek után az lett volna a logikus, hogy szigorítsanak is a szabályozásokon. Bizonyos mértékben meg is valósult, mert például az előbb említett jelzálog-centrumoknál, amiket hatalmas összeggel mentettek meg állami pénzből, az történt, hogy – úgy mondanánk mi Magyarországon – államosították őket. Amerikában ez annyira szitokszó, annyira liberális felfogású a piacgazdaság, hogy nem használják ezt a kifejezést: „államosították”. Azt mondják, hogy „conservatorship” alá helyezték. Ezt nem tudom pontosan lefordítani angolról, amikor keresem, hogy mit jelent, akkor csak magyarázatot találtam a neten, nem egy szóval fordítják le. Azt jelenti, hogy tulajdonképpen valóban olyan, mintha állami tulajdon lenne. Nem veszik el ugyan a tulajdont tőled, jogilag nem írják át az állam nevére, de a törvény vagy egy szerződés értelmében, azért kapod meg a segítséget, akkor kapod meg a segítséget, ha elvállalod, hogy a továbbiakban *egyetlen döntést sem hozol meg az állami szerv jóváhagyása nélkül. A hozam addig az államé*, ameddig vissza nem fizetik ezt, a mondjuk, 150 milliárdnyi dollárt. Tehát, nem mondják ki hogy államosítás, de döntéseket nem hozhatnak az állam nélkül. De mi is a tulajdon?

A tulajdon stratégiai rendelkezési jog, és a tulajdonolt tárgy hasznának az élvezete. Tehát az, amit te hasznot húzol belőle, és te döntesz arról, hogy mit csinálsz vele, eladod, nem adod, ez gyakorlatilag a tulajdon. Stratégiai rendelkezési jog. Ha ezt átadják az államnak, plusz a hasznot is ő kapja, akkor mi ez, ha nem államosítás? Csak nem úgy hívják. 2010-ben Raghuram Rajannak megjelent egy könyve, annak az évnek a legsikeresebb közgazdasági könyve volt, az Economist díját is elnyerte. A könyvben szerepelt számos utalás, hogy mit kéne csinálni. Valami az érdekeltségi rendszerben megvalósult, de a javaslatok döntő része úgy emlékszem, hogy nem. Például nemhogy szigorodott volna a számviteli rendszerük, hanem még inkább lazult. Nem kellett elszámolni a veszteségeket.

Ezt most pontosan nem részletezem, de ugye nagyjából felfogjuk, hogy ha ebben lazítanak, hogy nem kell elszámolni a veszteségeket, így nem szálltak el a bónuszok a menedzsereknek. Időben elhúzták, valamilyen magyarázatot találtak, hogy miért nem kell. Végül is a bankok emberanyaga, menedzsmentje is, adott esetben a dolgozók is éltek, mint Marci Hevesen, hiszen ha az állam kitömi ezeket a bankokat jó állampapírokkal a rossz helyett, akkor azoknak van egy hozama, és akkor az a hozam pont elég arra, hogy a menedzsment és a banki apparátus ebből jól megéljen. Tehát tulajdonképpen az amerikai államadósság, ami jól megnövekedett, a bankok mentésének a következménye volt jelentős mértékben. Azt mondták, tulajdonképpen ezek „félállami” intézmények, amelyeket nem akartak privatizálni, csak legyen a vezetés lojális az államhoz, de ehelyett ez egy ún. „rabló államhoz” vezet, ami a politikailag favorizált csoportok felé csurgat jövedelmet. Igen, ez nagy veszély, ha az állam segítségére számítunk, és arra alapozunk, csúnya kifejezéssel az állam csöcsén lógunk, mert akkor az viszont abszolút lojalitást vár el tőlünk. Ez azt jelenti, hogy tulajdonképpen egyfajta rabszolgaság alakul ki a gazdaságban.

Nem itthonról beszélek. Ha áthallás van, arról nem tehetek, de az az igazság, hogy ez Amerikában a szabadpiac legrendíthetetlenéből hirdetett államában is így van. A lakáshitelek bizony ráfáztak náluk, nagyon keményen eladták, likvidálták a lakásaikat, és elszállt a saját lakás álma. Nem ismerős nekünk? A közkiadásokat aztán megnyirbálták, mondván, volt mégis néhány józan eszű ember a kongresszusban, akik mondták, hogy azért ne adósodjon el az állam végtelenségig. Igenám, de, hogy ne adósodjon el, a mostani kiadás helyett valami más kiadásról le kell mondani. Ez pedig a közszolgáltatások megnyirbálása volt. Nem ismerős nekünk? Minket is rákényszerített 2010-ben az Európai Unió, hogy szanáljuk az előző időszak nagy veszteségeit a költségvetésnek, és akkor bizony nekünk is el kellett hanyagolni az infrastruktúrát, meg kellett vágni az oktatás és az egészségügy költségvetését, mert ezek a legnagyobb tételek. Úgy is lehet hitelt felvenni, hogy nem fejlesztünk valamit, mert azt a pénzt másra költjük el. Hát mi sajnós ebben a formában adósodtunk el. A nyílt eladósodás helyett a szegényedést választotta a társadalom. A vagyont élte fel. Mert a vagyonunk az egészségügy, a szellemi tőke, a vagyonunk az infrastruktúra, és amikor azt nem tartjuk karban, az romlik. Mi ilyen értelemben nem adósodtunk tovább el a nyugati hitelezők felé, mert ugye 2010-ben, Magyarországról beszélek, – ez most egy ugrás volt –, Magyarországon a külföldi adósság volt nagyon nagy és azt mondták, hogy bizonyítsuk be, hogy mi fizetni fogunk. Fizettük, de miből fizettük? *Abból, amit más helyekről elvontunk.*

Akkor ez azt jelentette, hogy mi azok felé adósodtunk el, akiktől elvontunk. A mai magyar kormány ezt nem szereti hallani, és nyilván keresi a magyarázatot, hogy ő ebben miért nem a felelős. Amiben van is igazság, A finanszírozó, a külföldi finanszírozó itt Magyarországon ahhoz ragaszkodott, hogy fizessük az adósságokat. De ezt csak sok más adósság árán tudjuk megvalósítani, nem úgy, hogy új hitelt veszünk fel külföldön, hanem – megismétlem – itthon hagyjuk lerohadni a saját eszközeinket. *Eladósodunk önmagunk felé, a magyar társadalom felé.* A mai magyar kormány el van adósodva az egészségügy állapota, az oktatás állapota, az infrastruktúra állapota felé. *Ez azért van, mert így tudtuk fizetni az adósságot külföldre.*

Itt egy kis kitérő megint a magyar viszonyokra. Érzékeljük mindnyájan, hogy a magyar államnak van olyan törekvése, hogy lehetőleg *ne kifelé legyünk* eladósodva az EU finanszírozásánál, és az

IMF finanszírozásánál, mert ha nem fizetsz, megvonnak tőled olyan forrásokat, hogy leül a magyar gazdaság. Tudjuk jól, hogy az EU-s pénzek jelentős szerepet játszanak pillanatnyilag a magyar gazdaság működtetésében. Folyton fenyegetnek, zsarolnak minket, és Magyarország kénytelen ennek engedni. De ha nem a külföldiek nyomásának kell engednünk, – úgy tűnt – egy kicsit könnyebb a helyzet. Ezért van az, hogy a magyar kormány mindnyájunkat bátorít és rábeszél, hogy államkötvényt vegyünk, hogy mi magunk finanszírozzuk az állam adósságát. Ebben azért mindenféleképpen pozitívum az, hogy ha mi finanszírozzuk, még ha nem is nagy az *a hozam, de legalább itt marad*. Azt a hozamot mi költjük el. Ha külföldi finanszírozó van, akkor biztos, hogy *a kamat kimegy az országból*. Lehet, hogy újabb hiteleket fel tudunk venni, de annak a kamata is kimegy az országból. Ha mi finanszírozzuk saját magunkat, legalább a kamat itt marad. Hányan vagyunk így, szinte minden középosztálybeli ember, hogy valamilyen megtakarítása van. Nekem is természetesen van egy kevéske állampapírom, és szívom is a fogam, hogy olyan keveset hoznak, de mégis többet, mint a bankban a nagy semmi. Akkor kiszámolom, hogy x összeg után a 4% évente, egy utazásra vagy felújításra, valamire a költséget meghozza. Tehát az ember a kamatot itthon költi el jó esetben (ha nem utazik vele külföldre). Szóval Amerikában is meg kellett nyirbálni a közösségi kiadásokat. Természetesen az ottani társadalombiztosítási tervek kútba esése volt az áldozat. Az Obamacare egészségügyi projektje lett törölve, amire már utaltam korábban. Ezeket nem valósították meg. (Trump is szigorúan visszaszorította ezeket.) A megingott bankokba vetett bizalmat nehezen lehetett visszaszerezni, pedig nagyon fontos volt, hogy a megtakarítás ismét nőjön. A megtakarítás egyik formája az állampapír-vásárlás.

Akkor a bankoknál mi a nagy helyzet? *Miből nyújtanak a bankok hitelt*, ha mi állampapírt veszünk, és nem a bankba tesszük a betéteinket? Ha nem betétet rakok be a bankba, akkor ő miből finanszíroz? Teremtett pénzből, ahogyan ezt már bemutattuk.

Nagyon izgalmas kérdés, hogy ki nevet akkor a jelen pénzügyi válság végén? Ami lefutott ugyan – de itt lebeg a fejünk fölött mégis? Igaza lesz-e a Marxnak, Leninnek meg Rosa Luxemburnak, hogy a kapitalizmus *tönkremegy*? Erre csak azt tudjuk válaszolni, hogy az a kérdés, vajon tudja-e magát korlátozni morálisan a kapitalizmus. Ha nem képes rá, tényleg tönkremegy. Képes lesz-e a gazdag megosztani egy bizonyos arányban a szegénnyel azt, ami plusz keletkezik? Mert addig, amíg ez a megosztás működött 25 éven keresztül a II. világháború után, a kapitalizmus szépen virágzott. Attól kezdve, hogy a pénztőke mohóságának nem lett határa, bizony válságok válságokat követnek. Magyarán mondva, eljutottunk ahhoz a konzekvenciához, ami egy katolikus közgazdásztól joggal elvárható, hogy *egy erkölcsi megújulás nélkül a kapitalizmus jelenlegi rendszere, beleértve a demokráciát is, halálra van ítélve*.

Mert akkor, amikor egy demokráciát a pénztőke mindenkit megvásárló ügynökei irányítanak, s ők a törvényhozást is kézben tartják, és a törvény fügefá levelével takarják el a fokozódó jövedelmi aránytalanságokat, az előbb-utóbb mindenképpen csódhöz vezet. Ennek mindig a kisemberek a szenvedői. Az inflációt is mindig a kisemberek szenvedik meg legjobban. Persze, nagy vagyonok is elúsznak az inflációban. De ott azért még marad annyi, hogy a tejbe aprítani valójuk meglegyen. A kisembernek, akinek nincs már semmije, aki ha megkapta a fizetését, és már két tojást sem tud rajta venni, hát akkor az miből éljen meg? Ezért azt gondolom, hogy indokolt, hogy olvasásra ajánljam azt a könyvet, ami szintén nemrég jelent meg, és az a címe, hogy „A közgazdaságtan megváltása”. Egy keresztény közgazdász írta, ajánlom figyelmükbe, 2015-ben jelent meg és John D. Muellernek hívják a szerzőt. Azt mondja, két típusú kapcsolatrendszer van, az egyik az, amikor rokoni körben nem mérlegelünk, hanem szeretetből ajándékozunk, és az ezen kívül lévő körben a tevékenységek cseréjét megvalósítva üzletet kötünk. Szeretjük ugyan embertársunkat, de eszközeink korlátozottak, és azokkal elsősorban a saját családunkat kell ellátni, fenntartani, de nem üzleti alapon, hanem ajándékképpen, szeretettel. Ez a *szeretetalapú gazdaság*, amit pontosan az a törekvés segít elő a mai világban, hogy a családokat próbálják a gazdaság alapjává tenni. De erről majd egy másik előadásban beszélnek kicsit részletesebben. Reméljük, ez sikerrel jár! Nemcsak nálunk, hanem talán a világ más részein is.